

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türk - Rus İlişkileri

D. Mehmet DOĞAN

Sunuş: Tekerrürün tekrarı: Türkiye ve Rusya
Presentation: Again repeat itself: Turkey and Russia

Salih Yılmaz - Abdullah Yakşı

Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri
Turkish-Russian Relations from the Ottoman period to the present

Elnur Ağayev

Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları
The Memory of A. A. Rodionov who is the Ambassador of the Soviet Union in the Turkish Republic

Galina Aleksandrovna Kleynman

XVIII. Yüzyıl Sonu-XIX. Yüzyıl Başları Osmanlı-Rus İlişkileri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Rus Arşiv Materyalleri
Russian Archive Materials as a Source for the Studies about Ottoman-Russian Relations in the late 18th century and the early 19th century

Onur Güneş Ayas

Türkiye ve Rusya'nın Batı Sorununa İki Farklı Yaklaşım: Kemal Tahir ve Dostoyevski'nin Görüşleri Arasında Bir Karşılaştırma
A Comparison between Kemal Tahir and Dostoyevsky with Special Reference to the Western Question in Turkey and Russia

Emin Şihaliyev - Beşir Mustafayev

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller ve Öngörüler
Nagorno-Karabakh Conflict in Turkey-Russia Relations: Obstacles to Resolution, Analysis Of Use Of Force, Forward-Looking Predictions

Yıldız Deveci Bozkus

Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu
Nagorno-Karabakh Problem In The Light of Global and Regional Developments

Özgür Tüfekçi

Bölgesel İşbirliklerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkisi: TRACECA ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri
The Impact of Regional Cooperations: TRACECA and Eurasian Economic Union Cases

Ali Asker

Rusya'da Yabancılar ve Yabancılaşan Vatandaşlar Zenofobi Kısacasında
Foreigners in Russia and Xenophobia among alienated Citizens

Elnur İsmayıl - Bayram Aliyev

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü
The Role of Energy in Turkey-Russia Relations

17

Yıl 6 Sayı 17
Mayıs 2016

Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri

Turkish-Russian Relations from the Ottoman period to the present

Salih YILMAZ* - Abdullah YAKŞI**

Öz

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin geniş bir tarihî arka planı vardır. Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı döneminde her iki taraf, Balkanlar ve Kafkasya'nın egemenliği uğruna mücadele etmişlerdir. Millî mücadele döneminde, iki milletin de hem eski yönetimlere, hem de ortak işgalci devletlere karşı bir mücadele verdiği görüyoruz. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin Türkiye üzerinde devam eden siyasal niyetleri Türkiye için tehdit oluşturmaktaydı. Türkiye; dış politika alanında, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanarak Sovyet emperyalizmine karşı beklediği güvenliğe NATO'ya girmekle kavuştu. Putin dönemiyle birlikte Rusya ile Türkiye arasındaki siyasî, ticarî ve ekonomik ilişkiler canlandı. Rusya'nın Suriye konusundaki tavır ilişkilerin seyrini değiştirdi ve bir Rus uçağının Türkiye tarafından vurulmasıyla yeni bir sürece girildi. Bu çalışmada Türk-Rus ilişkileri tarihi gerçekler ışığında dönemlere göre incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya, Soğuk Savaş, Suriye, Putin dönemi, Rus jeti.

Abstract

There is an extensive historical background between Turkey and Russia relations. In the period of the Ottoman Empire and Tsarist Russia, both sides struggled for territories of Balkan and Caucasus. In other words, there was an Ottoman-Russian power struggle in the Caucasus and Balkan in the long time. In the period of national struggle, these states fought against for not only old regime but also common occupying states and with this striving they started to recognize internationally. These two features and common similarities led to become an ally between two states. However, after World War II ongoing political intentions of Soviets over Turkey posed a serious threat for Turkey. The balance of power shifted in Europe after the war and Turkey took advantage from this instability.

* Prof. Dr. Ankara/Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, e-posta:salihiylmaz76@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: abduallahyaksi@karabuk.edu.tr

In this period Turkey became member of an international alliance called the North Atlantic Treaty Organization (NATO), therefore Turkey constituted a security against Russian threats. During Putin's reign, social, economical and political relations between Turkey and Russia have been revived but what Russia really think about Syria or another words, attitudes towards of Russia in terms of military engagement in Syria have changed relations them in a negative way. Shooting down of a Russian warplane by Turkey on its border paves the way to a new period. In this work, relations of Turks and Russian will be analysed in the light of historical facts according to period.

Keywords; Ottoman Empire, Tsarist Russia, Cold War, Syria, Putin's Reign, Russian jet.

Giriş

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca etki alanlarının çakışmasından dolayı rekabetçi bir zeminde gelişme göstermiştir. İşbirliği ve ittifakların ege- men olduğu dönemler ise oldukça sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni ise Rusya'nın kendi çıkarları için Osmanlı topraklarına saldırması ve Orto- doksların haklarını savunmak iddiasıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak istemesidir. Çarlık Rusya'sının genişleme politikasının büyük bir bölümü Osmanlı Devleti ve Türk topluluklarının bulunduğu Orta Asya, Kafkasya ve Balkan bölgelerine doğru gerçekleştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yıkılan Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya dönemindeki rekabetçi ilişkilerin yerini Türk ve Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasıyla birlikte bir süre dayanışma ve işbirliğini esas alan ilişkiler almıştır. İki Dünya Savaşı'nı kapsayan bu dönemde sömürgeci Batı emper- yalizmine karşı her iki ülke iç gelişmelerine ağırlık vermiş ve uluslararası mücadelelerin dışında kalmaya çalışmıştır. Uluslararası politikada çıkarlar ortasında kalmaktansa, çıkarları yönlendirerek olumsuz durumlar kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu mücadelede her iki devlet samimiyetten değil, onun kadar önemli olan siyasetten ve menfaatlerden kaynaklanan bir zorunlulukla aynı mücadeleyi göstermeye çalışmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Rusya'yı işgali, Rusların mütte- fiklerin yanında savaşa katılmaya mecbur kalması bir tarafa savaşa katıl- mamayı başaran Türkiye, savaşın ertesinde Sovyetlerin Doğu'da toprakla- rına ve Boğazlara yönelik talepleriyle karşı karşıya kaldı. Dostane ilişkilerin sembolü haline gelmiş olan 1925 yılında imzalanan dostluk antlaşmasının yenilenmesi bu yüzden mümkün olmadı. Savaş sonrası dönemde bu du- rum Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesine yol açmış, 1952'de Batı ittifa- kının askeri kanadı NATO'ya üye olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Türk- Rus ilişkileri, büyük ölçüde Batı ittifakının, özellikle ittifak lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin SSCB ile olan ilişkilerine bağlı bir seyir izlemiştir. Soğuk Savaş boyunca karşı bloğun lideri SSCB ile ilişkilerini en alt düzey- de tutmuştur. Bu süreçte taraflar arasındaki ilişkilere gerilim ve zıtlık

hâkim olmuşsa da 1965-1979 arası dönemde olduğu gibi uluslararası sistemde ve ülkelerin iç politikalarında yaşanan değişimlerin sonucu olarak ilişkilerde kısa süreli bir yumuşama ve ilerlemenin yaşandığına tanık olunmuştur. 1990'lı yılların başlangıcında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türk-Rus ilişkileri canlı bir döneme girmiştir. Bu yeni dönem şimdiye kadar yaşananın ötesinde çok dostane ve sıcak bir atmosferde başlamıştır. Geçmişte 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı gibi bu defa da Ankara, Moskova'ya karşı yakınlık göstermiştir. Geçen sürede ikili ilişkilerde ilerleme yaşanmış olmasına rağmen bu ilerleme politik değil, daha çok ekonomik ve ticari konuları kapsamıştır. Siyaset ve güvenlik alanlarında ise ilişkilerin aynı tempoda gelişmemesinin nedeni Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya gibi eski Sovyet topraklarını kendisinin özel nüfuz bölgesi olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Rusya Federasyonu iktisaden güçlendikçe ve içte otoritesini sağlamlaştırdıkça durum değişmiş, dış politikasında daha rekabetçi bir anlayış yeniden hâkim olmaya başlamıştır. Putin'in iktidarı devraldığı 2000'li yıllardan başlayarak Rusya dış politikasında daha proaktif bir tutum sergilemiştir. Türkiye ve Rusya'nın ekonomik ilişkilerinin getirdiği faydaları göz önünde bulundurarak siyasi ilişkilerinin güçlendirme yönünde arayış içerisine girdikleri görülmektedir. Çeçenlere derin devlet-PKK'ya Duma desteği son bulmuş, Kıbrıs'a verilmesi niyet edilen S-300'ler Girit'e kismet olmuş, Türkiye'yi yakından ilgilendiren Karabağ konusunda Moskova daha uzlaşmacı bir politika benimsemiştir. Suriye'de devam eden iç savaş konusunda tamamen farklı düşüncelere sahip olan Türkiye ve Rusya ilişkileri Türkiye'nin sınırlarını ihlal eden Rusya'ya ait bir savaş uçağını düşürmesi ile belki de son aşırıdaki en büyük krizlerinden birine dönüşmüştür.

A. Osmanlı-Rus İlişkileri

Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin temeli XV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. XV. yüzyılın ortalarına kadar dağınık bir şekilde yaşayan Ruslar, 1462 senesinde Moskova Knez'i III. İvan'ın etrafında toplanmaya başlamışlardır. Rusların bir araya gelmeleri ve devletleşme sürecinin sağlanması bu döneme rastlamaktadır.¹ Rusya tarih sahnesine çıktığı andan itibaren denizlere ulaşmak için çaba göstermiş ve dolayısıyla İstanbul'a özel ilgi duymuştur.² Rusya'nın sıcak denizlere inmesini hedef alan "*Büyük İdeal*"inin temelleri onun Bizans'ın dini ve politik mirasçısı olmak iddiasına dayanmaktadır. Bu sebeple Rusya tarihi açısından İstanbul, sadece ekonomik ve stratejik yönden değil, hissi ve dini sebeplerden de ele geçirilmesi gereken bir şehir olarak görülüyordu.³ Ruslar, Knez Oleg ve Knez İgor zamanında İstanbul'u Bizans'ın elinden almak için saldırıda bulundular. X. yüzyıl

1 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1948, s. 107-125.

2 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay, Ankara, 2011, s.1.

3 Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk- Rus Mücadelesi Kuzeyden Gelen Tehdit*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989, s.23.

sonlarına gelindiğinde Knez Vladimir sayesinde Ruslar, Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Rus kilisesi, İstanbul Patriği'ne bağlı bir "Metropolitlik" oldu. Ruhaneleri, İstanbul'dan gelen Rumlar oluşturmaktaydı. Böylelikle Kiev Rusya'sı, kilise vasıtasıyla İstanbul'a sınıksız bağlanmıştı. Bir taraftan dini bağlar, öte yandan siyasi görüşler icabı, Moskova Rusya'sında İstanbul'a ilgi devam etti. Moskova Büyük Knezi III. İvan'ın Bizans prensesi Sofya ile evlenmesi, Moskova'nın İstanbul'a halef olacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüş daha sonra Moskova'nın 'Üçüncü Roma' olacağı tarzında siyasi bir akide haline getirildi. Ruslar, Teslis akidesine göre 'Kutsal olanın üç olması gerekir' görüşünden hareketle "I. Roma ve II. Roma (Konstantinopolis) batmıştır. III. Roma ise Moskova'dır. İki Romanın dünyaya hâkim olduğu gibi Moskova da bir gün dünyaya hâkim olacaktır." iddiasını benimsemişlerdir. Moskova Rusya'sının Bizans'ın halefi olması münasebeti ile Ruslar, İstanbul'u mutlaka zapt edeceklerine inanmışlardır.

Moskova'nın Üçüncü Roma olduğu nazariyesinden hareketle Osmanlı Devleti ile Rusya'nın siyasi ilişkilerinin başlangıç tarihi olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethini yani 1453 yılını alabiliriz. Ancak bu tarihin Osmanlılardan ziyade Ruslar açısından önemli olduğunu da söylemeliyiz. Rusya'nın 1480 yılında Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinden kurtulup müstakil bir Hristiyan devleti olarak ortaya çıkması Rusya'nın geleceğini artık Osmanlı Devleti üzerine yapacağı planlara bağlı kılmıştır.⁴

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri III. İvan zamanına Rus tüccarlarının 1475'ten sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kırım'daki Ceneviz kolonileri ve Azak şehrinde yaptıkları ticari alışverişlerle başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Rus Çarı III. İvan ve Osmanlı padişahı II. Bayezid ile olan dostluk ilişkilerini kullanan Kırım Hanı Mengli Giray Han etkili olmuştur.⁵ XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında Rusya, Osmanlı Devleti için bir tehdit unsuru teşkil etmiyordu. Osmanlı Devleti dış siyasetinde Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yönelmişti. Rusya, coğrafi durumu itibarıyla çok uzaklarda kalıyordu. Dolayısıyla Osmanlı'nın Rus işleriyle ilgilenilmesi Kırım hanlarına devredilmişti. Moskova Rusya'sı ise Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek mecburiyeti ile Osmanlı'daki gelişmeleri yakından izliyordu.⁶ 1492-1512 dönemi Türk-Rus ilişkilerinde bir dostluk dönemi olarak nitelendirilebilir. İkili ilişkilerin temelini ticari ilişkiler oluşturmakla birlikte dönem dönem çeşitli devletlere karşı ittifaklar yapmak için Moskova ile İstanbul arasında elçiler vasıtasıyla dostça ilişkiler sürdürüldü.⁷ 1512'de Mengli Giray'ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı ile Moskova arasında ittifak bozuldu. İki ülkeye sınır olan Kazan Hanlığı üzerinde hâkimiyet mücadelesi başladı. Rusların, Altın Orda hanlıklarını

4 A.N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.1-4.

5 A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.117.

6 A.N. Kurat, *a.g.e.*, s.4.

7 Halil İnalık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s.25.

ele geçirerek hızla Hazar Denizi'nin kuzeyine inmeleri ve Kafkasya'ya yaklaşımları, Osmanlı Devleti'ni alarma geçirmiş ve İstanbul'da Rus tehlikesine karşı ilk ciddi tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak 1569 yılında "Astrahan Seferi" adıyla anılan ilk Osmanlı/Türk-Rus çatışması ortaya çıkmıştır. Bu seferde Osmanlı Devleti başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸

Bu başarısızlık Rusları güneye inme ve Karadeniz'i ele geçirme noktasında heveslendirdi. 1682–1725 yıllarında Rus tahtına oturan I. Petro, ticaret için büyük limanlara sahip olunması ve sıcak denizlere inilmesi gerektiğini fark eden ilk kişi olmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için de Karadeniz ve boğazların mutlak hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve onun sahibi olduğu coğrafi bölgelerin Rusya'nın eline geçmesi gerektiğine inanmıştır. Dolayısıyla I. Petro'dan sonra gelen halefleri de aynı politikayı benimseyerek Rusya'nın Karadeniz ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere inebilme politikasını devam ettirmişlerdir.⁹ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1700 yılında imzalanan İstanbul anlaşması ile Osmanlı Devleti için başarısız savaşlardan sonra uzun süre beklenen ateşkes dönemi başlamış oldu. Rusya ise Karadeniz sorununu açık bırakarak bütün çabalarını Baltık Denizi'ne çıkmaya yönlendirdi. Üstelik 150 yıllık Doğu sorunlarını çözmek için programını formüle etmeye yoğunlaştı.¹⁰ Söz konusu dönemde Baltık Denizi, adeta bir "İsveç Gölü" durumundaydı. Rusya bu duruma son vermek için İsveç'e savaş açtı ve galip geldi. Mağlup olan İsveç Kralı II. Şarl, Osmanlı Devleti'ne sığındı. Rusya, II. Şarl'ın iadesini istedi. Ancak Osmanlı Devleti, Şarl'ı himaye etmeye devam etti. Bu durum bir anlaşmazlık konusu oldu ve 1711'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Prut Savaşı'nın çıkmasına yol açtı.¹¹ Rusya, Prut Savaşı sırasında Osmanlı Devleti idaresindeki Sırpı, Hırvatları ve Makedonyalıları isyana teşvik etti. I. Petro tarafından uygulanan bu siyaset daha sonraki dönem boyunca Rusya'nın temel politikalarından biri olacak ve Rusya, her fırsatta Hıristiyan azınlıkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtacaktır.¹² Üstelik I. Petro 1721 yılında St. Petersburg Deniz akademisinden mezun olan İ.İ. Nepluyev'u İstanbul'a diplomat olarak göndermiştir. Nepluyev, 1735 yılına kadar Türkiye'de Rusya'nın menfaatini ve güvenliğini korumakla görevlidir. Buradaki görevi süresince Osmanlı Devleti'nin Kırım topraklarında başlatılan modernleşme sürecinin iyi kullanılması gerektiğini aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne saldırmak için en uygun zamanın bu dönem olduğunu Rus İmparatoriçesi Anna İvanovna'ya bildirmiştir.¹³

8 Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 31.

9 Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXVIII, Sayı: 46, Ankara, 2009, s. 90.

10 С.И. Мусаева, Э.Р. Халимбекова, *Османская империя и политика европейских государств во второй половине XVIII в.*, Дагестанский государственный университет ИЗВЕСТИЯ ДГПУ, No.1, 2015, с.11.

11 A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.19-21.

12 Refik Korkut, *Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966, s. 14.

13 Е.В. Белова, *Разведывательная деятельность российских дипломатов в период русско-*

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti iç işlerinde gerileme yaşanmıştır. Çok uluslu büyük devlet gerilemeye başlıyordu. Ayrıca iç politik sorunlar arasında yer alan Yunan, Arnavut, Sırp ve başkaca etnik grupların milliyetçilik ve özgürlük hareketleri bu süreci hızlandırıyordu.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan kriz, askeri ve ekonomik politikalarındaki zayıflık zamanla onun diğer Avrupa ülkelerinden geri kalmasına sebep olmuştur. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya ve Rusya saldırgan bir politika izliyordu. Fransa ve İngiltere ise farklı bir yöntem uygulamaktaydı. Daha çok ticari ve diplomatik ilişkiler içerisinde Türkleri dostluk ve sadakat ile ikna ediyordu.¹⁴

1736 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti hem Rusya ile hem de Avusturya ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bu savaş sonucunda Fransa'nın arabuluculuk yapmasıyla her iki devletle ayrı ayrı Belgrad Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti, iki devletle aynı anda mücadele edebileceğini göstererek siyasi itibarını artırmasına rağmen Belgrad Muahedesinden sonra İstanbul Kadısı Mehmed Esad ve Reisülküttab Mehmed Ragıp Efendiler ile Rus Elçisi Romançof arasında İstanbul'da yapılan müzâkereler sonunda Rus hükümdarları için "İmparator" unvanı kullanılması kabul edilmiştir. Ruslar, XV. yüzyılda Kırım Han'ı aracılığıyla görüşülüp muhatap alınmazken artık Osmanlı Devleti, Rusya'yı kendisiyle eşit şartlarda devlet kabul etmiştir.¹⁵

Rusya, Belgrad Antlaşması'na rağmen Balkan bölgesinde ve diğer bölgelerdeki siyasi faaliyetlerini sürdürdü. Yine de taraflar arasındaki barış, 1768'de patlak veren Lehistan Sorunu'na kadar devam etti. Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ikinci yarısından beri Lehistan Krallığı'na seçilecek kişilerin Avusturya ve Rusya yanlısı olmamasına özen göstermiş, bu konuda da başarılı olmuştu. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak her geçen gün Lehistan'ın içişlerine müdahalesini artırdı. Rusya'nın Stanislas Pontovoski'yi zorla Leh tahtına seçtirip, Lehistan'a asker sevk etmesi halkın ayaklanmasına neden oldu. Kral değişikliğini onaylamayan Osmanlı Devleti, 8 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş açtı. Ruslar, beş koldan saldırıya geçti. Kafkasya, Gürcistan, Ukrayna ve Baserabya'yı istilaya başladı. 30.000 kişilik Rus Ordusu, Kartal Ovası'nda 180.000 kişilik Osmanlı Ordusu'nu bozguna uğrattı. Savaş bütün şiddetiyle devam ederken Rus Çariçesi II. Katerina, Balkan bölgesindeki Hıristiyan unsur-

турецких войн, Отечественная османистика и туркология: итоги и перспективы: Доклады и сообщения международного научно-практического семинара проведенного в рамках II Евразийского научного форума Казань: Intelpress+, Москва, 2 июля 2009, s.132-143.

14 С.И. Мусаева, Э.Р. Халимбекова, *Османская империя и политика европейских государств во второй половине XVIII в.*, Дагестанский государственный университет ИЗВЕСТИЯ ДГПУ No.1, 2015, s.12.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay, Cilt: IV, Ankara, 2011, s.185-295.

ları Osmanlı Devleti aleyhine kıskırttı. Rumlar, Mora'da isyan etti.¹⁶ Bu sırada Rus Donanması İngilizlerin yardımlarıyla Cebeli Tarık Boğazı'ndan geçerek 1770'te Çeşme Limanı'nda bulunan Osmanlı Donanması'nı yaktı. Çeşme'de elde ettikleri başarıdan cesaret alan Rus Donanması, Çanakale Boğazı'na kadar ilerledi. Kaptan-ı Deryalığa getirilen Cezayirli Hasan Paşa, Rus Donanmasını Ege Denizi'nden uzaklaştırmayı başardı. Rus Ordusu, Kırım'da önemli başarılar elde edip Rusçuk ve Silistre'yi kuşatınca, yenilgi haberlerine daha fazla dayanamayan Sultan III. Mustafa, 21 Ocak 1774'te vefat etti.

Sultan I. Abdülhamit, Türk-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine devam ettiği bir dönemde tahta geçti. I. Abdülhamit, 21 Temmuz 1774'te Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladı. 1768-1774 Türk-Rus Savaşı, Avrupa'daki Osmanlı egemenliği için büyük bir darbe olmuştur. Bu savaş sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Karadeniz'de serbestçe ticaret yapabilme hakkı elde etmiştir. Ayrıca bu antlaşmayla Rusya, Ortodoksların haklarını koruma imtiyazı elde ederek Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bu savaşın en önemli sonuçlarından biri de Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkması olmuştur. Böylece Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı topraklarına katılan ve halkı Müslüman olan bir toprak parçası ilk kez Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Karadeniz, Türk Gölü olma özelliğini de kaybetmiştir. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'ni kuzeyden gelecek tehlikelere karşı koruma vazifesi görürken antlaşmadan sonra bu durum ortadan kalkmıştır.¹⁷

III. Selim döneminde yapılan 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sonucunda Zıstovi ve Yaş Antlaşmaları imzalanmıştır. Rusya ile imzalanan Yaş Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Kırım'ın Ruslara ait olduğunu kabul etmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin en önemli toprak parçası da tamamen elden çıkmıştır. Bu antlaşmayla birlikte büyük coğrafyalarda hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti dağılma sürecine girmiştir.¹⁸ XVI-II. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan tutumu ve akabinde Mısır'ı işgal etmesi, 23 Kasım 1798'de Osmanlı-Rus ittifakını doğurdu. Her iki devlet bu antlaşmayı topraklarını genişletmek için değil, sadece savunma amacıyla yapmıştı. Bu antlaşma yalnızca sekiz yıl devam edecekti.¹⁹ Navarin Deniz Savaşı'nı takiben Rusya'nın Yunanlıların bağımsızlığını desteklemesi Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile yaptığı barış ve dostluk anlaşmalarına sadık kalmadığını, her fırsatta Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini sürdürdüğünü gösterdi. Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yeni ordunun henüz kurulma aşamasında olması ve bunlara bağlı olarak devletin iç çalkantılarla uğraşması Rusya'ya aradığı fırsatı vermişti. Rusya, batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a ka-

16 Refik Korkut, a.g.e., s.17.

17 Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, MEB Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 73-93.

18 Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yay., İstanbul, 2004, s. 162.

19 Mehmet Saray, a.g.e, s.108-109.

dar ilerledi. Bu şartlar altında 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Kuban Nehri'nin ağzından başlayarak bütün Karadeniz sahili Rusya'nın egemenliğine girdi. Yunanistan'a bağımsızlık verilirken, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a özerklik verilecek ve bu yönde reformlar yapılacaktı. Rus ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanındı. Bu durum İngiltere için endişe vericiydi. Çünkü sömürgelerine giden yolların merkezinde yer alan Osmanlı Devleti üzerinde Rusların nüfuz kazanması İngiltere'nin emperyalist stratejisine ters düşüyordu.

1831'e gelindiğinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Osmanlı Orduları karşısında başarıyla ilerleyen Mısır Ordusu, Filistin ve Suriye'yi işgal etti. İngiltere'den istenen yardım gelmeyince 2. Mahmut çaresiz kalarak "*denize düşen yılanı sarılır*" mantığıyla Rus yardımını kabul etmek zorunda kaldı. Bulunmaz bir fırsat olan bu yardım karşılığında Rusya ile 8 Temmuz 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmış, iki düşman devlet müttefik olmuş ve Rusya, Boğazlar üzerinde nüfuz kazanmıştır. Bu antlaşma Büyük Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ve Rusya Devleti'nin güçlendiğinin bir göstergesi olmuş ve Osmanlı Devleti Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini yitirmiştir. Boğazları Rusya'ya kaptırmamak yolundaki büyük devletlerin gayretleri ve aralarındaki siyasi ve ekonomik sahadaki rekabetleri, Türkiye'nin kendini Rusya'ya karşı korumasında çok büyük rol oynamıştır. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Fransa Katoliklerin, İngiltere Protestanların, Rusya ise Ortodoksların hamiliğini üstlenmişti. Rusya, Ortodokslara Küçük Kaynarca Antlaşması'yla verilmiş hakları bahane ederek yeni isteklerde bulundular. Bu istekler kabul görmeyince Rus Orduları, 22 Haziran 1853'te Eflak ve Boğdan'a saldırdı.²⁰

Rusya karşısında birleşen Avrupa'nın yardımıyla Rusya'nın saldırıları sonucu çıkan Kırım Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmıştır. Savaş sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalanmıştır. Rusya, Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşması'ndan memnun kalmadı. Çünkü bu antlaşmada var olan Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi Rusya'nın çıkarlarına uygun değildi. Rusya, Balkan bölgesinde yaşayan Ortodokslar üzerinde kaybolan itibarını yeniden kazanmak için Slav unsurlar arasında Panslavizm hareketlerine hız verdi. Rus kışkırtmalarıyla Bosna-Hersek (1875), Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da (1876) ayaklanmalar çıktı.²¹ Balkan bölgesinde yaşayan Slav unsurlara özerklik veya bağımsızlık verilmesini önlemek amacıyla Osmanlı'da I. Meşrutiyet ilan edildi. Fakat Meşrutiyetin ilanı Rusya'yı memnun etmemişti. Bu gelişmelere bağlı olarak 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı çıkmıştır. Savaş sonunda Osmanlı Devleti yenildi ve Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Batı Devletleri, çıkarlarına aykırı olan bu antlaşmayı tanımamışlardır. Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı

20 Kezban Acar, a.g.e., s. 190-194.

21 Raif Karadağ, *Muhteşem İmparatorluğu Yıkılanlar*, 3.Baskı, Emre Yay., İstanbul, 2004, s. 193-195.

Devleti'ni sadece Rusya parçalıyordu. Ancak bunun yerine imzalanan Berlin Antlaşması'yla bu parçalamaya diğer devletler de katılmış oldu. Kıbrıs'ı İngiltere; Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya-Macaristan aldı ve bu parçalanma devam edecekti. Elviye-i Selase olarak da adlandırılan Kars, Ardahan ve Batum için 40 yıl sürecek olan esaret dönemi başladı. Sunî olarak ortaya çıkarılan Ermeni meselesi de bu antlaşmayla uluslararası bir sorun haline gelmiş oldu. Bu antlaşmadan sonra Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'da binlerce Müslüman Türk'ü göçe zorladı. Bölgeden yüz binlerce Müslüman Anadolu'ya göç etti. Bunların bir kısmı Balkan coğrafyasında kaybedilmemiş topraklara yerleştirilirken, diğer kısmı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iskân edildi.²²

XIX. yüzyıla gelindiğinde günümüzde olduğu gibi Avrupa dünyasının karşısında yavaş yavaş o dünya ile bütünleşmek için çaba harcayan fakat bir türlü Avrupa ile entegre olamayan, aynı zamanda Avrupa'ya da güvenemeyen ve Avrupalılar tarafından benimsenmeyen iki Avrasya imparatorluğu vardı. Her iki devletin kültürel alanda hedeflerinin ortak olmasına rağmen politik alanda özellikle Rusya'nın istekleri nedeniyle hedeflerin farklı olması, ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesine sebep olmuştur. Boğazları elde etme ve Karadeniz'de egemenlik sağlama düşüncesi her zaman Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareket etmesine sebep olduğu için uzun süreli kültürel ve askeri ittifaklar kurulamamıştır. Hatta Rusya, uluslararası ilişkilerdeki dengeleri kullanarak, Osmanlı Devleti üzerindeki politik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.²³

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri tarafında yer alan Rus Çarlığı ile İttifak devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti kaçınılmaz şekilde karşı karşıya gelmişler ve yine birbirlerine karşı cephede mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti, topraklarını parçalayıp Şark Meselesini sonlandırmak isteyen İtilâf devletlerine karşı savaşmış, Suriye, Irak ve Doğu Anadolu'da sürekli toprak kaybetmiştir. Çanakkale Cephesi'nde ise direnişini sürdürmüştür. Çanakkale Cephesi'nde elde edilen başarı İtilâf devletlerinin Rusya'ya yardım ulaştırmasını engellemiştir. Rusya, yardımın ulaşmamasıyla birlikte bir karışıklık içine sürüklenmiştir. Bütün bu olumsuzluklar Rusya'da Şubat 1917 Devrimi'nin yaşanmasına neden olmuş ve bunun sonucunda da Çarlık rejimi yıkılmıştır.²⁴

Senelerce savaş meydanlarında birbirlerine karşı savaşan iki düşman devlet, savaşların getirdiği zor şartlar karşısında yeni oluşumlar içine girmişler ve ülke içinde huzuru bulmaya çalışmışlardır. Kendi iç mücadelele-

22 N.Bilal Şimşir, "1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s.149.

23 İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s.126.

24 Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay, İstanbul, 1989, s.374.

ri sırasında da düşman devletlere karşı yalnız mücadele etmemek için bir dayanak arayışı içerisine girmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında savaşın getirdiği Brest-Litovsk Antlaşmasının sulhu getirmesi büyük önem arz etmiş ve bu ilerde yapılacak olan dostluk antlaşmasının temelini oluşturmuştur.

B. Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Sovyet İlişkileri

Türkiye Cumhuriyetinde dış politikanın ana çizgileri, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgisi sonucunda ortaya çıkan ulusal hareket ile birlikte belirlenmeye başlamıştır. Bu tarihlerde Sovyet Rusya tarafından ilan edilen dış politikanın yeni ilkeleri zaten uygulanmaktaydı. 8 Kasım 1917 tarihinde Sovyetler Kongresince kabul edilen barış kararnamesinde emperyalist savaflara karşı ilhaklar ile tazminatların olmadığı, savaş ilan edilmiş ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı benimsenmiştir. Rus diplomasisinin ilk adımları özellikle Türkiye ile ilgili olan ilişkilerde ortaya konmuştur.²⁵ Her iki millet de hem eski yönetimlere, hem de ortak işgalci devletlere karşı bir mücadele vermeye başlayarak milletler arası arenaya çıkmışlardır. Ülkelerini düşman işgalinden kurtarmak mücadelesi devam ettiği sürece bu doğal ittifakta Türkiye'nin menfaati özet olarak Sovyetlerden temin edeceği mali ve askeri yardımlardı. Sovyetlerin menfaati ise kendi düşmanlarını meşgul edecek ikinci cephenin Anadolu'da açılmasıydı. İşgal sona erdirilip bağımsız devletler ailesi içinde yerlerini aldıktan sonra da içine düştükleri yalnızlık ve hudutlarının güvenliği doğal ittifakı faydalı kılmaya devam etmiştir.²⁶ İtilaf devletleri 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkardığı karışıklıktan faydalanmayı düşünürken, bölgede ve yayılma sahaları içinde Sovyet yayılmacılığına yönelik Sovyet propagandası ile karşılaştılar.

Bolşevik Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan üzerinde daha 1917'de İngiltere aleyhine propaganda yapmaya başlamıştı. Bolşevikler de esasında yayılmacılık bakımından Çarlardan daha olumlu bir yaklaşım içinde değildi. İtilaf devletleri öncelikle bu tehditten kurtulmak istiyorlardı ve Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Çar taraftarlarının yardımına koşmuşlardı. Avrupa ve kuzeyden de Sovyetleri ablukaya almışlardı. Bu organizasyona Amerika da dâhil edilmişti. Anadolu'da ise İtilaf devletlerinin oldubittilerini kabul etmeyerek bağımsız yaşama isteğini dile getiren Türk milli mücadelesi başlamıştı. İstanbul hükümeti, Mondros Mütarekesi'ni ve daha sonra Sevr Antlaşması'nı kabullenmişken, Anadolu'da milli mücadelenin başlatılması planları bozmuştu. İtilaf devletleri bu hareketi de bastırmak zorundaydı. Anadolu hareketi ile

25 Boris B. Potskhveriye, "1920-1930'lu Yıllarda Tür- Sovyet İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara 12-14 Aralık 1992, s.189-195.

26 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yay, Ankara, 2010, s.1.

Sovyetlerin bir dayanışma içine girmeleri de güçlü bir ihtimal olarak ortaya çıkmıştı.²⁷ Türk milli mücadelesinin, Sovyet yayılmacılığının ve Türk-Sovyet işbirliğinin önlenmesi amacıyla Ocak 1920'de "*Kafkas Seddi*" fikri ortaya çıktı. Bu fikir Kafkaslardaki İngiliz Komiseri Oliver Wardrop tarafından ortaya atılmıştı.²⁸ İngiliz İtilaf komiseri Rawlinson, Kâzım Karabekir'le yapmış olduğu görüşmede mali yardımda bulunulacağını bildirdi. İtilaf devletleri Bakü petrollerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapatmak ve Anadolu hareketinin Sovyetlerle birleşmesini önlemek için Taşnak, Menşevik ve Musavatçılara dayanan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir set kurdular. İngiltere'nin Kafkasya temsilcisi Oliver Wardrop, Lord Curzon'a gönderdiği 3 Ocak 1920 tarihli telgrafta bu set sayesinde Türkiye'nin Rusya'dan yardım almasını engelleyeceklerini belirtmiştir.²⁹

Milli Mücadele döneminde Türkiye savaş sanayisine sahip değildi. Anadolu güçsüz ve zayıf durumdaydı, Osmanlı ordusundan elde kalanlarla silah ve cephane ihtiyacını karşılama imkânı yoktu. Bu nedenlerle Mustafa Kemal, dışarıdan yardım almak gerektiğini düşünüyordu. Ancak yardım edecek devletin her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına ve ülkenin bütünlüğüne saygılı olması, yani Misakı Milli hedeflerini peşinen kabul etmesi gerekiyordu. Ayrıca yardım yapacak devletin Türkiye'yi denetim altına alma amacı taşımaması da şarttı. Bu nedenlerle kaynak bulma yolundaki tek imkân Ekim Devrimiyle kurulan Sovyet Rusya'ydı.³⁰

1. Millî Mücadele Döneminde Rusya'nın Malî ve Askerî Yardımları

Millî Mücadele döneminde Sovyetlerin askerî ve malî yardımda bulunması ikili ilişkilere olumlu etki etmiştir. Moskova'ya giden ilk resmi Türk heyetinin başkanı Bekir Sami Bey, Bolşeviklere askerî açıdan Türk ordusunun öncelikle 200.000 tüfek, 5.000.000 mermi, 350-400 top ve 75.000 top mermisi, 500 mitralyöz ve 7.500.000 mitralyöz mermisi, 200 sahra telefonu, 5 telsiz tertibatı, 200 tayyare, 100 kamyon ve otobüs, 40 otomobil, 100.000 askere giydirecek elbiseye ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.³¹ Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele boyunca yaptığı toplam askerî yardımın miktarı ise 39.275 tüfek, 327 mitralyöz, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 150.000 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi olmuştur.³² Bu yardımlar

27 Rahmi Doğanay, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı:2, 2009, s.279-298

28 Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1979, s. 115.

29 S. Yerasimos, a.g.e, s.137.

30 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yay, Ankara 1974, s. 530.

31 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 1995, s.78-79.

32 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayını, Cilt: I, İstanbul, 2002, s.166.

haricinde İngiltere'den kaçan Hayrettin Reis, Preveze savaş gemileri ile Şahin adlı askeri taşıt gemisi Ruslar tarafından koruma altına alınmış, 1921 yılı başında Türkiye'ye geri verilmiştir.³³ Sovyetler küçümsenmeyecek bir meblağda mali yardımda bulunmuşlardır. Rusya'dan gelen ilk parti maddi yardımın 400 küsur kilo altın külçe olarak Kâzım Karabekir Paşa tarafından teslim alındığı bilinmektedir.³⁴ Yusuf Kemal Bey de Ankara'ya gelirken yanlarında 1.000.000 altın rublenin bulunduğundan söz etmiştir.³⁵ Resmi Sovyet kaynakları da 1921 Nisan'ından 1922 yılının sonuna kadar 10.000.000 altın rublenin Türkiye'ye gönderildiğini yazmaktadır.³⁶ Yapılan ödemeler Nisan 1921'de 4.000.000 altın ruble, Mayıs-Haziran 1921'de 1.400.000 altın ruble, Kasım 1921'de 1.100.000 altın ruble son olarak da Mayıs 1922'de 3.500.000 altın ruble olarak gerçekleşmiştir.³⁷

Bu dönem Sovyet Rusya'nın Kurtuluş Savaşı'na ideolojik açıdan baktığı bir dönemdir. Ruslar yardımlarını Bolşevizm'in Anadolu'da yayılması şartıyla yapmak istiyorlardı. 1919 yılında Anadolu'ya gelen Rus ajanları yanlarında getirdikleri paraları vermek için Bolşevik propagandasını yaymayı şart koşmuşlardır.³⁸ Mustafa Kemal, Lenin'e gönderdiği bir mektupla Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, askeri ve siyasi bir ittifak ile emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesini istemiş, Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Milliye dayanan politikasını açıklamıştır.³⁹ Ancak bu karşılıklı 16 Mart 1921 senesinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti iktidarı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında Dostluk ve Kardeşlik anlaşması imzalanıp da gereken yardımın sağlanabilmesine kadar bariz bir şekilde ortaya konulamamıştır.⁴⁰

2. Lozan Konferansı ve SSCB'nin Tutumu

Lozan Konferansı öncesinde Türk Heyeti'nin izleyecek olduğu politika bir Bakanlar Kurulu toplantısı sırasında 14 madde halinde belirlenmiştir. Türk-Sovyet ilişkileri açısından bu talimatta yer alan 1. ve 7. maddeler ayrı bir öneme sahiptir. Bu maddelere bakıldığında;

33 Semion İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (çev. Hasan Ali Ediz), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s.6-7.

34 Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yay, Ankara, 1986, s.251.

35 Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.73.

36 Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s.541-544.

37 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarih*, İş Bankası Yay, Ankara, 1983, s.314.

38 Müderrisoğlu, a.g.e., s. 522-523.

39 Salahı Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*, TTK Yay, Ankara, 1991, s.5-6.

40 Б.Н. Сергеевна, *Роль и место черноморского региона во внешней политике турецкой республики на современном этапе*. ФГБОУ ВПО "Дипломатическая Академия МИД России" Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Москва, 2015, s.47.

- Birinci maddede: Doğu sınırında 'Ermeni Yurdu' söz konusu olmaz, olursa görüşmeler kesilir.
- Yedinci maddede ise Boğazlar ve Gelibolu Yarımadasında yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez. Bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecektir"⁴¹ denilmektedir.

Boğazlar ile ilgili olarak Türk tarafı esnek bir politika izlemiştir. Sovyet Rusya'nın Boğazlar politikası Türkiye'nin egemenliğini sağlamaya yönelik olduğu için Türk tarafının ister istemez hoşuna gitmiştir. Konferansın başında Sovyet politikasının gerçekleşmesi umudu ile hareket eden Türk Heyeti, görüşmelerin çıkmaza girdiğini görünce konferansın dağılması durumunda Rusların neleri göze alabileceğini anlamaya çalışmıştır. Rusların değişken ve tutarsız tavırları nedeniyle İngiliz politikasına yakınlık gösterilmiştir. Ermeni Meselesi gündeme geldiğinde ise Türk tarafı kararlılığını görüşmeleri terk edeceğini bildirerek ifade etmiştir. Türkiye, Lozan görüşmelerinde Batı ile uzlaşmaya çalışırken, Sovyetler Birliği ve Ermenistan ile uğraşmak zorunda kalmıştır.⁴² Sovyet delegeleri ile sonu gelmeyen görüşmeler sonuç vermemiştir. Her defasında Sovyet delegeleri 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı ileri sürerek Türk tarafının bu antlaşmayı ihlâl ettiğini ve imzalanacak olan bir antlaşmayı kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Bu sözleşmede taraflar Boğazlar rejimi ile ilgili olarak Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz'de denizden/havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilân etmekte görüş birliğine varmışlardır. Genel olarak bakıldığında Boğazlar ile ilgili alınan kararlar Rusların aleyhinde gözükmektedir. Konferans öncesinde Lenin kesinlikle Boğazlar üzerinde Milletler Cemiyeti'nin hâkim olmasını istemediklerini ifade etmiş, fakat olaylar tam aksine gerçekleşmiştir. Konferans boyunca Rusların temel hedefi olan Boğazların savaş gemilerine kapalı olması düşüncesi de gerçekleşmemiştir. Tüm bunlara rağmen, Sovyet Rusya sözleşmeyi 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzalamıştır.⁴³ Lozan'da kabul edilen Boğazlar ile ilgili antlaşmada Türk tarafını en çok rahatsız eden durum, Boğazların silahtan arındırılması konusu olmuştur. 1923 senesinde dünya siyasetine yön veren ülkeler, barışı kurma çabası içine girmiş ve buna paralel olarak silahsızlanma politikasını izlemişlerdir.

1928-1929 yılları arasında emperyalist güçlere karşı Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında gerçekleşen dış politik birleşme, Sovyet-Türk ilişkilerinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.⁴⁴

41 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, TTK Yay. C.I, Ankara, 1990, s.14.

42 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 1993, s. 134-137.

43 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.100.

44 P.Г Саакян, *Из истории советско-турецких отношений. (1928-1929 гг)*. Известия Академии Наук Армянской ССР. Но2. г., Общественные науки, 1960, s.26.

3. Montrö Konferansı ve Türk-Sovyet Anlaşmazlıkları

Türkiye'nin 10 Nisan 1936 tarihli notası ile Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan Bulgaristan, İngiltere, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi ülkeler kısa süre içerisinde toplanacak olan konferansa davet edilmişlerdir. İtalya haricinde diğer ülkeler 22 Haziran 1936'da toplanmış ve görüşmeler bir gün sonra başlamıştır.⁴⁵

Türk Projesi temel olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan Boğazların askerden arındırılması hükmünün kaldırılması ve savaş gemileri haricinde diğer tüm gemilerin her koşulda geçişine izin verilmesi esaslarına dayanmaktadır. Fakat Türk projesinin asıl değişiklik önerdiği husus Türkiye'nin savaşa dâhil olduğu durumla alâkalıdır. Türkiye savaşan bir taraf ise Boğazlardan geçiş esaslarını arzuladığı şekilde düzenlemek ve Boğazlardan geçecek olan savaş gemilerini kendi deniz kuvvetlerini esas alarak sınırlandırmak istemiştir.⁴⁶ Sovyetler Birliği, Boğazları Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ülkelerin savaş gemilerine tamamen kapatmak istemiş, kendi savaş gemilerinin Akdeniz'e koşulsuz bir şekilde çıkabilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sovyetlerin Boğazlar konusunda Türkiye üzerinde kurmuş olduğu baskı, Türk tarafında olumsuz karşılanmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin isteklerinin gerçekleşmesi için gerekirse Montrö Konferansı'ndan sonra ikili bir antlaşma imzalanabileceğini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu kadar baskı yapması Türk projesinde yer alan savaş gemileri ile ilgili sınırlandırmalardan kaynaklanmaktadır. Karadeniz'de en büyük deniz gücüne sahip olan Sovyetler Birliği, bu kısıtlamanın kendi aleyhine olduğu düşüncesindedir ve Türkiye'nin, Karadeniz'de Rusların güçlenmesini istemedikleri sonucuna varmıştır.⁴⁷ Ruslar ayrıca Montrö Konferansı ile Boğazlar üzerinde sadece Türkiye'nin egemen olması düşüncesine de karşı çıkmıştır.

Konferans sırasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tavır takınmasına neden olan en önemli olay, Sovyet yetkililerinin Boğazları birlikte savunma teklifidir. Türk diplomatların Montrö Konferansı'nı düzenlemelerindeki temel amaçlarından biri de Türkiye'nin egemenlik hakkına uymayan Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasıdır. Fakat Sovyetler Birliği'nin Boğazları ortak savunma fikri ile Boğazlar Komisyonu arasında da pek fark bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye bu isteğe karşı çıkmıştır.⁴⁸ Türkiye'yi kendi güvenlik bölgesi içerisinde gören Sovyetler Birliği amacına ulaşmak için Türkiye'deki komünist faaliyetleri desteklemiştir. Lâkin

45 Baskın Oran, a.g.e., s. 372.

46 Feridun Cemal Ergin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.69-72.

47 A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 1992, s.116-117.

48 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 150-154.

Türk Hükümeti'nin komünist faaliyetlere karşı aldığı sert tedbirler karşısında başarılı olamayan Sovyetler Birliği bu defa Türkiye'yi başka bir şekilde kendisine bağlamak istemiştir. Türkiye, Montrö Konferansı'nda Ruslara olan güvenini kaybetmiş olmasına rağmen Ruslara tavizler vermiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dostluğunu devam ettirmek ve Akdeniz'de İtalyan tehlikesine karşın Türk-İngiliz-Fransız birlikteliğine Rusya'yı da eklemek istemesi, Ruslara verilen tavizlerin temel sebebidir.⁴⁹ Montrö Konferansı'ndan sonra iki ülke ilişkilerinde güven ve samimiyetin hızla azalması söz konusu olmuştur. Türkiye'nin Batılı devletlerle yakınlaşması karşısında Ruslar, Çarlık Rusya'sından kalma klasikleşmiş Rus taleplerini gündeme getirmiş, bundan dolayı da Türkiye huzursuz olmuştur. Sovyetler Birliği'nin istekleri arttıkça Türkiye, Batıdan gelen işbirliği tekliflerine sıcak bakmıştır.⁵⁰

C. Türk-Sovyet İlişkileri ve İkinci Dünya Savaşı

Ekim 1936'da, Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda Litvinov, Sovyetler Birliği adına Almanya'nın Doğu Avrupa'daki faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve kısa bir süre içerisinde Almanya'nın Romanya üzerinden kendisine saldırabileceğini belirtmiştir. Ruslar, Romanya üzerinden gelebilecek bir saldırıyı önleme çabası içerisinde iken aynı zamanda Türkiye'den Boğazların savunulması ile ilgili olarak çeşitli tavizler koparmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda Türkiye, Sovyetler Birliği'ne Boğazlarla ilgili verilecek herhangi bir taviz karşılığında Rusya'nın, Akdeniz'den Türkiye'ye gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında yardım etmesi şartını öne sürmüştür. Fakat daha sonradan Almanya ile olan ekonomik ilişkiler de göz önüne alınarak böyle bir ittifaktan vazgeçilmiştir. Çünkü Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yapacağı bir antlaşma sadece Almanya ile olan ilişkilerini bozmakla kalmayacak, Türkiye'yi savaş öncesi bir cepheye bağlı kılacak ve Türkiye'nin hiç de hazır olmadığı ve hiçbir amacı bulunmadığı bu savaşa katılmasına neden olacaktı.⁵¹ Bu sebeplerden ötürü Türkiye hem SSCB ile sınırı hem de Berlin ile direk gemi bağlantısı bulunmasına rağmen Avrupa'daki ülkeler arasında tarafsızlık politikasını izleyen tek devlettir.⁵² Türkiye Montrö Konferansı sonrasında Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen değişiklikler de Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. 1937 yılında İsmet İnönü'nün istifası sonucunda Celal Bayar başbakan olmuştur. 8 Ekim 1937 tarihinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile Ticaret ve Seyri Sefain antlaşması ile ticari

49 F. C. Erkin, *a.g.e.*, s. 119-121.

50 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 168-169.

51 A. S. Bilge, *Güç Komşuluk*, s. 121-124.

52 А.А Сотниченко. Пролог "Холодной войны" турецко-светские противоречия в 1945-1950 гг. в условиях формирования ялтинской системы международных отношений. Журнал - Труды исторического факультета Санкт-Петербургского университета. Выпуск No.2, 2010, s.219-220.

ödeme antlaşması yapmış, fakat yeni hükümetin Sovyetlere karşı tavrı eskisi kadar iyi olmamıştır.

Ruslar ise Türkiye'nin SSCB'ye karşı düşman tarafsızlık, Almanya'ya karşı ise dost tarafsızlık politikası izlediği düşüncesindeydiler. Bayar Hükümeti'nin iktidara gelmesi ile Türk-Alman ilişkilerinde iktisadi açıdan hızlı bir ilerleme kaydedilirken, Türk-Sovyet ilişkilerinde de tam tersi bir durum yaşanmıştır. Örneğin 1940 lı yıllarda Türkiye ile SSCB arasındaki ticari ciro 1930 lu yıllara nazaran 10 kat azalma gösterirken, 1941-1945 yılları arasında bu oran sıfır seviyesine inmiştir.⁵³ Bayar hükümeti ilk olarak Dışişlerine Sovyet yanlısı olduğu izlenimini veren Tefik Rüstü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Bu değişikliğin dışında Sovyetler Birliği'nin 1938 yılında Komintern çalışmalarını tekrar başlatmak istemesi ve buna paralel olarak Türkiye de dâhil birçok ülkedeki elçiliklerini karşılıklı olarak kapatması yahut azaltması da ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.⁵⁴

Sovyetler Birliği, Fransa ile yaptığı antlaşma sonucu, İtalya'ya karşı izlediği olumlu politikayı değiştirmiştir. Olaylar sırasında İtalya ve Rusya birbirini suçlamış, bu suçlamalar sırasında Almanya ve İtalya'nın iddia ettiği "*gemilerin Rusya tarafından batırılması*" fikrinin Türk gazetelerinde yer alması Rusların tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler Türk tarafınca tamamen haksız görülmüştür. Türk tarafına göre Rusya, İtalya ile olan tartışmasına Türkiye'yi de karıştırmak istemektedir. Ayrıca Rusların hiçbir şekilde haber vermeden İtalya ile nota alış verişi yapması ve arkasından basın aracılığı ile Türkiye aleyhine yazılar yazması, Atatürk'ün de belirttiği gibi "*...Rusların saldırı hedeflerinin kendilerinden çok uzak olan İtalya mı? Yoksa arada barikat teşkil eden mi?*"⁵⁵ sorusunu akla getirmiştir.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretine damgasını vuran olay, Stalin'in Türk Heyeti'nden bazı tavizlerde bulunmasını talep etmesiyle gerçekleşmiştir. Stalin, İngiliz-Fransız-Türk İttifak Antlaşmasında bazı değişiklikler yapılması, yapılacak olan Türk-Sovyet Antlaşmasında da Almanya ile ilgili bir çekincenin konulması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler teklif etmiştir.⁵⁶ Saraçoğlu doğal olarak Stalin'in bu isteklerini kabul etmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı, 1943 yılına kadar Mihver Güçlerin üstünlüğü ile devam etmiş, Stalingrad'da Sovyetler Birliği'nin Alman Ordularını yenmesi ile de Müttefikler üstün duruma geçmiştir. ABD'nin, Japonya'nın 7 Aralık 1941'de, Pearl Harbor'u bombalaması üzerine savaşa girmesi ile güç

53 С.И. Мусаева, Э.Р. Халимбекова, а.г.е., s.26.

54 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, s. 234-237.

55 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 172.

56 Kamuran Gürün, а.г.е., s. 202.

dengeinde büyük bir değişiklik olmuştur. ABD topraklarından çok uzaklarda devam eden bu savaşa askeri ve maddi açıdan büyük katkılar sağlamıştır. Stalingrad zaferi ve Çöl Tilkisi lâkaplı Alman Mareşal Rommel'in Kuzey Afrika'da yenilmesi müttefikleri hırslandırmış ve biran önce savaşın sona ermesi için Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik baskılar arttırılmıştır. İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları sadece savaşın biran önce bitmesine yönelik değildir. İngilizler savaştan sonra SSCB'ne karşı bir denge unsuru olarak Türkiye'yi desteklemek istemiştir. Geleceğe yönelik bu düşünceler aslında Avrupa'daki dengenin değişmemesine yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Hatta müttefikler Alman-Sovyet savaşının mağlubunun mutlaka desteklenmesi gerektiğini yoksa dengelelerin tamamen değişeceği görüşündedirler.⁵⁷ Müttefikler ilk olarak 14 Ocak 1943'de Casablanca'da bir araya gelerek Türkiye'nin nasıl savaşa girmeye ikna edileceğini görüşmüştür. Casablanca Konferansına Sovyetler Birliği katılmamıştır. Sebep olarak ise Stalin, Almanların altıncı ordusunu yarma harekâtının dönüm noktasında olduklarını söylemiştir. Sovyetler Birliği'nin konferansa katılmaması Churchill'in Türkleri savaşa sokma fikrini Roosevelt'e kabul ettirmesini kolaylaştırmıştır. Ancak General Marshall gibi bazı Amerikan askeri yetkilileri, savaşın daha geniş bir alana yayılmasını doğru bulmamıştır.⁵⁸

Türk-Sovyet ilişkileri açısından Casablanca Konferansı değerlendirildiğinde ilk olarak göze çarpan Türkiye hakkında karar verme yetkisinin İngiltere'ye verilmesidir. İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokmak için ısrarcı davranmasının Stalin tarafından çok istenen bir şey olarak ifade edilmesi ise Türkiye için kaygı verici bir durumdur. Stalin doğal olarak Türkiye'nin savaşa girmesini bir an önce istemektedir. Türkiye'ye yapılan askeri yardımın kendisi için savaş sonrasında kullanılacağı endişesini taşıyan Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi ile hem bu endişesinden kurtulmayı hem de Rus ordusunun üzerine binen yükü azaltmayı planlamıştır. Türk tarafında ise Casablanca Konferansı'nda alınan kararlar büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Tepkinin nedenlerine gelince ilk olarak Türkiye, İngiltere'nin Türkiye'den sorumlu devlet olmasını kabullenememiştir. Türk devlet adamlarına Osmanlı Devleti'nin tek bir Avrupa Devleti'nin etkisi altında olduğu dönemleri hatırlatan bu gelişme karşısında Türkiye, İngiltere ve ABD'den gelecek yardımı istemediğini açıklayarak haberleşmeyi kesmiştir.⁵⁹ Bu tepkiler sonrasında 30-31 Ocak 1943 tarihindeki Adana Konferansında cumhurbaşkanlığı treninde gerçekleşen görüşmeler sırasında Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmak için daha önceden belirttiği Rus kozunu oynamamış, onun yerine Türk tarafının Rus korkusunu gidermek için

57 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2003, s.188-189.

58 Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yay, İstanbul, 2002, s. 107-109.

59 E. Weisband, a.g.e., s. 113-115.

uğraş vermiştir. İlk olarak Ortadoğu petrollerine olabilecek bir Alman saldırısı için Türkiye'nin yeterli derecede güçlenmesi gerektiğini ifade eden Churchill, niyetlerinin Türkiye'yi savaşa sokmak olmadığını açıklamıştır. Ancak Churchill'in bu açıklamaları -özellikle de Sovyetler Birliği'nin iyi niyetine yönelik olanları- Türk tarafına inandırıcı gelmemiştir. Saraçoğlu, Ekim 1939'da Moskova'da, Türk toprakları ve Boğazlar konusunda Çarlık Rusya'sından kalan emellerin Sovyetler Birliği tarafından da uygulanmak istediğini bizzat gözlemlediğini belirtmiştir⁶⁰

Quebec Konferansında Türkiye, Sovyetler Birliği'nin politika değişikliğine gittiğini görmüştür. Evvelce Türkiye'nin savaşa girmesini çok isteyen Sovyetler Birliği, İngiltere'nin Balkanlarda yeni bir cephe açma fikrini kendi nüfuz alanına müdahale olarak görmüş ve karşı çıkmıştır. Moskova Konferansı başlarken Sovyetler Birliği'nde Türkiye hakkında kötü bir izlenim oluşmuştur. Molotov, Türkiye'ye karşı olan ilgilerini açıkça vurgulamış ve Sovyet ordusunun taşıdığı yükü hafifletmek için Türklerin savaşa katılması gerektiğini savunmuştur. Molotov'un bu isteği Churchill'i hem sevindirmiş, hem de şaşırtmıştır. Churchill, Rusların Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili fikirlerini değiştirmesine anlam verememiştir.⁶¹ Sovyetlerin bir taraftan Balkanlarda Türkiye'nin desteğinde yeni bir cephe açılmasına karşı çıkması, diğer taraftan da Türkiye'nin savaşa girmesi için diğer Müttefik Devletlere baskı yapması, politikasındaki tutarsızlığının bir göstergesidir. 4-11 Şubat 1945 tarihinde Kırım'da gerçekleşen konferansta Türkiye, Sovyetlerle ilgili endişelerinde ne kadar haklı olduğunu görmüştür. Konferansın bitiminden bir gün önce gerçekleşen yedinci oturum sırasında Türkiye, BM ve Boğazlar konusu ile gündeme gelmiştir. Stalin "... Türkiye'nin bir elini Rusya'nın gırtlığına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını"⁶² belirtmiştir.

İkinci Kahire Konferansında Kahire'de Türkiye açısından önemli gelişme SSCB'nin Tahran'da alınan kararların aksine görüşmelere katılmamasıydı. SSCB'nin artık Almanya'yı Doğu cephesinde tek başına yenme kapasitesine ulaştığını düşünen Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi de dâhil olmak üzere hiçbir bahaneyle Balkanlar'da müttefik askerleri görmek istemiyordu. Ayrıca müttefiklerin Türkiye'ye önerecekleri yardımlara da taraf olmak istemiyordu. Böylece savaş sonu düzenlemeler hususunda kendisini bağlayacak sözlerden kaçınmış oluyordu.⁶³ Rusya'nın göstermiş olduğu tutarsız davranışlar boğazlardaki emelinin hâlâ devam ettiğinin göstermiş ve Stalin'in yapmış olduğu siyasetin Rusya'ya güvenilmeyeceğini bir kez daha ispat etmiştir.

60 F. C. Erkin, a.g.e., s. 194.

61 E. Weisband, a.g.e., s. 155-156.

62 E. Weisband, a.g.e., s. 287.

63 Osman Öndeş, *II. Dünya Savaşı (1939-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yay, İstanbul, 1974, s.615.

Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet etmiş, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle 7 Kasım 1935 tarihli protokole uygun olarak anlaşmanın feshini bildiren bir nota vermiştir.⁶⁴ Türkiye, SSCB'nin 19 Mart notasına karşı 4 Nisan'da cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sormuş ve yeni bir pakt önermiştir. Fakat bu taleplere Haziran'a kadar bir yanıt gelmemiştir. Molotov, Sarper'i 7 Haziran'da davet ederek iki ülke arasındaki anlaşmanın yenilenebilmesi için iki ülke arasındaki bazı sorunların halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu sorunlar şöyledir:

- 1- Türkiye'nin Doğu sınırında değişiklik yapılması yani Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye terki,
- 2- Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi,
- 3- Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesiydi.⁶⁵

Sovyetlerin isteklerine bakılırsa savaştan sonrada Türkiye üzerinden amaçlarına ulaşmak istedikleri görülmektedir. Ruslar, Doğu'da Ermenistan'ı bahane ederek karışıklıklar çıkarma gayretine girmişlerdir. Doğu'da ve Kafkaslarda toprak talebinde bulunan Ermenistan, 1920 yılında elde ettiği bağımsızlığı ve SSCB'ye iltihakı ile beraber, geçmişten gelen bir emperyalizm verasetini de üstlenmiş oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki emellerini canlı tuttu. Doğu Anadolu hakkında ortaya atılan iddialar Ermenistan'ın, Türkiye politikasının özelliğini oluşturmakta ve bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinin önünde bir engel meydana getirmekteydi. Ermenistan'ın Karadeniz ve diğer hiçbir denizle bağlantısı yoktu. Bu bağlantıyı ancak Türkiye üzerinden sağlayabilirdi. Karadeniz kıyılarının SSCB tarafından Ermenistan adına talep edilmesi SSCB'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini o dönemde bir kere daha gözler önüne serdi. SSCB'nin bu dolaylı baskıları sonucunda Ermenistan ilk önce 1945'te düzenlenen San Fransisko Konferansı sırasında isteklerini dile getirdi. Konuyla ilgili ilk haber Türk basınında Cumhuriyet Gazetesi'nde, 9 Mayıs 1945'de yer aldı. Söz konusu haberi bizzat San Fransisko'da bulunan Doğan Nadi yazdı. Bu haberde özetle şunlar yazılıdır: "*Ermeni Milli Komitesi, bugün Türkiye'deki Ermenilerin SSCB'ye nakledilmelerini istediklerini bildiren acayip bir muhtıra vermişlerdir. Ermeni Komitesi'nin gösterdiği sebep ise, güya Türklerin imhasından Ermeni ırkını kurtarmaktır. Huzur ve sükûn getirmesi beklenen konferansın insanlık hayrına matuf meşgalesi arasında, bir ahmaklık, iftira fesat vesikası olarak sırtıtmaktadır. Muhtıra, taşıdığı çirkin vasıflarla şimdiden layık olduğu muameleyi*

64 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yay, İstanbul, 2004, s. 499-502.

65 Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, TTK Yay, Ankara, 1991, s. 203-205.

*görmüştür.*⁶⁶

Boğazlarda istediğini alamayan Rusya, siyasetini Ermeniler üzerinden kurmaya kalkışmış ve Rusların bu ikiyüzlü siyaset geleneği 2. Dünya savaşından sonra da devam etmiştir.

Boğazlardaki emellerinden vazgeçmeyen Rusya, Karadeniz bölgesindeki gemilerin geçiş rejiminin değiştirilmesini aynı zamanda Boğazlarda SSCB'ye ait askeri bir üs kurulması noktasında ilk notasını 8 Ağustos 1946 yılında veriyor. Bu notayı alan Türkiye, ABD'nin genel sekreteri James Francis Byrnes'e nota içeriğini aktarıyor. ABD, İran krizinde SSCB'yi hafife aldığı düşünerek SSCB'nin Türkiye'ye karşı tehlike unsuru teşkil ettiği için SSCB'nin Kafkasya ve Balkanlarda İngiltere'yle birlikte yapmış olduğu askeri araştırmalarda özellikle SSCB'nin Romanya'da 600000, Bulgaristan'da ise 235000 asker yerleştirmiş olduğu bilgisine ulaşarak SSCB tarafından gönderilen bu notayı ciddiye almak zorunda kalmıştır.⁶⁷ 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz boğazları rejimi Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uygunluk ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhinde kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediği açıkça ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin yanıtı ise 22 Ağustos'ta geldi. Türkiye notasında öncelikle İkinci Dünya Savaşı sırasında boğazlardan geçen ve SSCB'ye göre sözleşmenin hükümlerini ihlal etmiş olan gemilerin durumunu ayrı ayrı açıkladı. Bu açıklamada: *"II. Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükümeti bir defa bile Karadeniz'de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne müracaatta bulunmadı.*"⁶⁸ karşılığını verdi. İki ülke tarafından karşılıklı verilen notalardan anlaşılacağı gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Rusya'nın boğazlar konusundaki bu ısrarcı tavrı geçmişten gelen tarih süreci içerisinde hâlâ aynı tutumunu sürdürdüğünü göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emelleri devam etmiştir. Bu dönemde SSCB'nin siyasal niyetleri Türkiye için tehdit oluşturmaktaydı. Tehdidin kaynakları da şunlardı;

- 1- SSCB'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesinde Türkiye önemli bir engel teşkil etmektedir.
- 2- İki ülke arasındaki rejim, ideolojik farklar ve SSCB'nin Türkiye'ye karşı bir ideolojik savaş sürdürmesi rekabeti artırmıştır.
- 3- SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesine bağlı olarak SSCB tehdidinin büyüklüğü yüzünden Türkiye, dayanacak yeterlilikte bir

66 *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1945, s.1.

67 A. Д. Богатуров, В.В. Аверков, *История международных отношений 1945-2008*, Аспект пресс, Москва, 2010, s.33-34.

68 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1990, s.301-302.

askerî güç geliştirmek, SSCB'yi engellemek ve muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında yardım alabilmek için ittifak kurmak zorundaydı.⁶⁹

12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan ABD yardımı Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırmıştır. 1948 yılı SSCB'nin Doğu Avrupa'da denetimi sağlaması, Türkiye'nin de Marshall planına başvurmasına neden olmuştur.⁷⁰

D. Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-SSCB İlişkileri

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Çarlık Rusya'sının geleneksel siyasetini uygulamaya başlayarak Doğu ve Güney Avrupa ülkelerini işgal etmiş, komünizm ihraç etmiş ve bu ülkeleri birer uydu haline getirmiştir. ABD'nin bu tutum karşısında Sovyetlerle olan barış görüşmelerinden sonuç çıkmamıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve ABD ile İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri arasında yapılan karşılıklı yardım anlaşması, Sovyetlerin yayılmacı politikasına karşı alınan siyasi, askeri ve ekonomik önlemlerdir. 1947 yılı başlarında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a yapmış olduğu askeri ve ekonomik yardımları sürdüremeyeceğini Amerikan Hükümeti'ne bildirmiştir. Truman Doktrini böyle bir ortamda Sovyet yayılmacılığının aktif ya da potansiyel olduğu ülkelere yöneliktir.⁷¹ Türkiye'nin ve Yunanistan'ın askerî ve siyasî açıdan desteklenmelerindeki özel amacın Sovyet tehdidini önlemek olduğu söylenebilir.

Truman Doktrini'nin Türkiye için önemini belirtmek gerekirse Truman Doktrini, Türkiye'nin güvenliği açısından Sovyet tehdidine karşı önemli bir adım teşkil etmekteydi.⁷² SSCB'nin sert eleştirilerine yol açan Truman Doktrini'yle açılan bu yeni dönem için Cumhuriyet Halk Partisi Lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şu tanımlamayı yapıyordu: *"ABD'nin cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret..."*⁷³ Genel itibarıyla Truman Doktrini Sovyet tehdidine karşı alınan önlemdir. Truman Doktrini, Türkiye'nin o dönemde güvencesi olarak görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve birçok ülkede ekonomik çöküş yaşandı. Ülkelerin ekonomik kaynakları tükenmişti. Ekonomileri harekete geçirecek kaynak yoktu. Ayrıca bu durumu fırsat bilen Sovyetler Birliği de komünizm propagandasını şiddetlendirmişti. Bu propaganda, savaştan

69 Seyfi Taşhan, *Türkiye'nin Savunması İçinde Türkiye'nin Tehdit Algılamaları*, Dış Politika Enstitüsü Yay, Ankara, 1987, s.37-38.

70 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 502-506.

71 Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara, 2001, s.3-4.

72 Türkkaya Ataöv, *ABD, NATO, Türkiye*, Ankara, 1969, s.101-102.

73 Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş (1945-1973)*, Altın Kitap Yayınevi, İstanbul, 1981, s.53-55.

sonra büyük ekonomik sıkıntı çekmekte olan Avrupa ülkelerinde etkili bir zemin buluyordu. Sovyetler, komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya'yı seçmişlerdi. Bu iki ülkede komünist partilerin kıskırtmasıyla başlayan grevler ekonomiyi felce uğratmıştı. Bu grevlerle komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanıyordu.⁷⁴ Marshall Planını devreye sokan ABD, Avrupa ülkelerine ekonomik yardımda bulundu. Türkiye'nin Marshall Yardımına daha sonra dâhil edilerek Amerika'dan ekonomik yardım alması konusu Türk basınında, Türkiye ile ABD arasında yardım anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren geniş yer aldı. Cumhuriyet Gazetesi'ne göre bu anlaşma "*Türk-Amerikan dostluğunu kuvvetlendiren bir anlaşmaydı.*"⁷⁵

Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sürecinde Amerika'dan aldığı destekle Sovyet taleplerini geri çevirebildi. Bu süreç, bir dönem için Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin güvenliğini sağladı. Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına önemli bir katkı sağladı. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan süreç, Türkiye'nin hem Rusya'ya karşı hem de diğer ülkelere karşı iç ve dış siyasette büyük değişimlere neden oldu.

Türkiye'nin NATO üyeliği, Stalin'in 5 Mart 1953'de ölümünden sonra SSCB'yi daha da rahatsız etti. Bu sebeple yeni Sovyet liderliği, 30 Mayıs 1953'de yaptığı bir açıklamada Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini ifade etti. Bununla beraber boğazlarda üs isteklerinden vazgeçip geçmedikleri kesin değildi. Türkiye'nin SSCB'ye karşı duyduğu bu güvensizlik, bundan sonra bilhassa Ortadoğu sorunları dolayısıyla daha da artacak ve Türk-SSCB ilişkileri peş peşe sorunlar ve gerginlikler içine girecekti.⁷⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dış politika alanında, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlandı. Türkiye, Sovyet emperyalizmine karşı güvenliğini sağlama stratejisini geliştirdi. Türkiye NATO'ya girmekle beklediği güvenliğe kavuştu. Fakat Doğu Asya'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin komünizm çemberine girmesi sonucu komünizm dünyada çok geniş bir alana yayıldı. Bunun sonucu olarak Türkiye, kendi güvenlik sistemini genişletme yoluna gitti ve 1950'li yılların ortalarına doğru NATO'nun yanında, Balkan ve Bağdat ittifaklarının kuruluşunda aktif rol oynayarak Sovyet tehlikesinden kendisini korumaya çalıştı.⁷⁷ Sovyetlerin bu dönemde Türkiye'ye tepki göstermesinin nedeni NATO'ya üye olması ile SSCB'nin gerek kendi rejimini yayma gerekse sıcak denizlere inme planlarını olumsuz etkilemesiydi. İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine

74 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.443.

75 *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1948, s. 3.

76 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 521-522.

77 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 530-532.

rağmen yeteri kadar kuvveti olmayan bir Türkiye'nin yerine şimdi NATO üyesi bir ülke vardı.

1953 yılı Türkiye ile Sovyetlerin ilişkilerinin normalleştiği dönemdir. Savaş sonrası ilk kez bu tarihte SSCB tarafından ilişkilerin olağan seyri- ne dönmesi için bir adım atıldı. SSCB, 30 Mayıs 1953'te verdiği bir no- tayla II. Dünya Savaşının ardından gündeme gelen isteklerden vazgeçti- ğini Türkiye'ye resmen bildirdi. Bu bildiri: "*Sovyet Hükümeti SSCB'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder.*"⁷⁸ ifa- deleri yer almıştır. Böylece SSCB ilişkileri iyileştirme isteğini dile getirmiş oldu. Aslında ilişkileri düzeltmek istemesinin ana nedeni güvenlik algısıydı. Yoksa hala Türkiye üzerindeki amaçlarını sürdürmüştür.

Türkiye, SSCB'ye yanıt niteliğindeki notasını 18 Temmuz 1953'te gön- derdi. Bu notada: "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, SSCB'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını belirten SSCB Hükümeti- nin beyanatını memnuniyetle kaydeder. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu beyanatta atf yapılan iyi komşuluk ilişkilerinin devamı ve barış ve emniyetinin tesisi arzusunun Türkiye'nin daima beslediği ve beslemeye devam edeceği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder. Boğazlar meselesinin SSCB'ce de malum olduğu veçhile, Montrö mukavelesi hü- kümlerine tabi bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu münase- betle belirtmek ister.*"⁷⁹ cevabını vermiştir. Belirtmek gerekirse Türkiye'nin NATO'ya üyeliği Sovyetlerin Türkiye'ye karşı olan politikasını büyük bir oranda değiştirmiştir. Hatta ilişkilerin normalleşmesini sağlamıştır.

1957 Süveyş Krizi, bölgenin kilit olaylarından biri olmuştur. Süveyş Krizi sonrasında Mısır ve Arap ülkelerinin Sovyetlere kurtarıcı gözüyle bakmaları başta ABD olmak üzere Türkiye'yi endişelendirmiştir.⁸⁰ 1960 mayısında Sovyetler uzaya ilk uyduyu gönderdikten sonra ABD, Sovyetleri yakın markaja alma gerekliliğini hissetmiştir. Bu yüzden U-2 uçaklarıyla İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye üslerini kullanarak istihbarat ça- lışmaları yapmıştır. 1 Mayıs 1960'da Adana'dan kalkan bir U-2 uçağı, Sov- yet radarlarına yakalanmış ve düşürülmüştür. Sağ olarak kurtulan pilotun itirafları sonrasında olayın ayrıntıları meydana çıkmıştır. Olay sonrası Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkileri gerginleşmiştir.⁸¹ Karayip krizinden sonra ve 1963'te Türkiye sınırları içerisindeki Amerikan roketlerinin kaldı- rılmasıyla Sovyetlerle olan ilişkiler gelişmeye başladı.

78 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 511-512.

79 F. C. Erkin, a.g.e, s.332-334.

80 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 427, Ankara, 1979, s.149-154.

81 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.600-601.

1980'li yıllarda Türk Rus ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. 18 Eylül 1984 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan doğalgaz anlaşması iki ülke arasındaki iş ortaklığını önemli derecede geliştirmiştir. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye'nin enerji sorunu çözümlenirken diğer taraftan ise Türk ürünlerinin ve hizmetlerinin SSCB pazarına girmesi sağlandı. Türkiye SSCB ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirmekle sadece ekonomi alanında değil ABD ve SSCB gibi iki büyük devletle olan politik ilişkilerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu ilişkilerin SSCB açısından önemi ise Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek Türkiye'yi ABD ve Batı ülkelerinin etki alanından kurtarmak olarak açıklanabilir. Aynı zamanda Türk pazarında ABD ile rekabet etme olanağı ortaya çıkmıştır. 1980'li yılların başından itibaren Türkiye yeni dış ticaret ürünlerini yeni pazarlara satma politikasını izlemiştir.⁸²

1980-1990 yılları arasında iki ülke arasında olan ilişkiler büyüme göstermiştir. Turgut Özal başbakan olduktan sonra BDT üyesi pek çok başkente ziyaretlerde bulunmuş ve çeşitli ekonomik, politik ve kültürel anlaşmalar imzalamıştır. Türk şirketleri 2000 yılında Rusya ve Orta Asya'da genişlemeyi sürdürecektir. Rusya-Türkiye ilişkilerindeki ana faktör, Türkiye'nin devamlı ve güvenli bir enerji kaynağına ihtiyaç duymasıdır. Özellikle ABD'nin I. Körfez savaşından sonra petrol boru hattının vanasını kapatmasıyla Türkiye, gereksinimlerini karşılamak üzere Hazar opsiyonunu devreye sokmuştur. Ayrıca Avrupa'ya gaz ve petrol taşınmasında rol almak istemiştir.⁸³

E. 1990-2000 Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkler ve Ruslar arasındaki ilişkinin tarihine bakıldığında bazı istisnai dönemler dışında rekabetin temel öge olduğu göze çarpmaktadır.⁸⁴ Bu yeni dönem, şimdiye kadar yaşananın ötesinde çok dostane ve sıcak bir atmosferde başlamıştır. Geçmişte 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı gibi bu defa da Ankara, Moskova'ya karşı yakınlık göstermiştir. Bu çerçevede, yakınlaşmanın hemen ardından Moskova'ya ardı ardına birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir. 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve 1 Mart 1993 tarihlerinde o zamanki Başbakan Süleyman Demirel, 25-26 Mayıs 1992'de ve zamanın Başbakanı Tansu Çiller, 8-9 Eylül 1993 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret etmişlerdir. Rus tarafından da Dışişleri Bakanı Kozirev 2-4 Şubat 1992 ve Başbakan 1. Yardımcısı Soskovets de 15-21

82 O.A. Kolobov, A.A. Kornilov, Ф. Озбай *Современные турецко-российские отношения: проблемы сотрудничества и перспективы развития*, Нижний Новгород Стамбул, ИСИ НГУ, 2004, s.12-14.

83 Robert Olson, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979-2001*, (çev. Süleyman Elik), Orient Yayınları, Ankara, 2005, s.87-88.

84 Duygu Sezer Bazoğlu, "Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", *Turkish Studies*, Cilt: I, Sayı.1, Bahar 2000, s. 61.

Temmuz 1994 tarihlerinde Türkiye'ye gelmişlerdir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1992 Rusya ziyaretinde iki ülke ilişkilerine yön veren yeni bir belge imzalamıştır. Her şeyden önce taraflar birbirlerini "dost devlet" olarak nitelemişlerdir. Yeni antlaşma bu nitelme ile Rusların 1945 yılında feshettikleri 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'na benzer bir hüviyet kazanmış ve adeta feshedilen Antlaşmanın yarattığı boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Yeni metinde taraflardan birinin saldırıya uğraması halinde saldırgana destek vermeme taahhüdünde bulunulduğu gibi, saldırının durdurulması ve neticelerinin ortadan kaldırılması için BM ve diğer uluslararası kuruluşlarda çaba gösterilmesi de kararlaştırılmıştır. Bu maddenin, saldırı karşısında dayanışmayı öngördüğü söylenebilir.⁸⁵

1990'lı yılların başlarında iki ülke arasındaki ilişkileri tedbiri elden bırakmayan ölçülü bir yakınlık olarak nitelmemiz mümkündür. Bu dönemde Türk-Rus ilişkilerinde temel bir çelişki göze çarpmaktaydı. Bir taraftan, Avrasya coğrafyasında her iki ülke de birbirini rakip olarak görürken, diğer taraftan hızla artan ekonomik ilişkiler her iki ülkeyi de işbirliği yapmaya zorlamaktaydı. Bundan dolayı ilişkileri iki ülkenin beraber yaşamak için düşündükleri işbirliği ve rekabetin bir kombinasyonu olarak tarif edebiliriz. İlişkilerde 500 yıldır olmadığı kadar bir yakınlaşma, Orta Asya ve Kafkasya'da ise çok ciddi bir rekabet yaşanmaktaydı. Bu rekabeti kontrol edilebilir rekabet olarak adlandırabiliriz. İster istemez bu durum rakibin politik ilişkilerde hareket özgürlüğünü ve uzun süreli etkisini kısıtlamaktaydı. Diğer bir deyişle, rekabetin amacı rakibi oyun dışı bırakmaya odaklıydı. Hazar petrollerini Batı'ya taşıyacak enerji boru hattının seçiminde petrol yüklü tankerlerin Boğazlardan geçmesi konusunda, Kürt ve Çeçen sorunlarında görülen mücadele bu rekabetin en iyi örnekleridir. Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuz mücadelesi, Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne S-300 füzeleri satışı, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması tartışması da bunlar arasında sayılabilir.

SSCB'nin dağılması sonrasında 1990'lı yılların başında iki ülke arasında ticaret hızla gelişmiştir. Rusların sürekli iki ülke arası yolculuk edilerek gerçekleştirilmesinden dolayı "mekik ticareti" adını verdikleri bu ticarete 1960'larda Kıbrıs'tan bavullarla mal getirilip Türkiye'de satılmasına benzettikleri için Türkler bavul ticareti ismini vermişlerdir. Laleli, Türkiye'de bavul ticaretinin merkezi durumundadır. Rusya'dan ve öteki yeni bağımsız cumhuriyetlerden gelen çok sayıda insan bu piyasadan satın aldıkları malları kendi ülkelerinde pazarlamakla uğraşmaktadır. Bu piyasada en fazla satın alınan mallar arasında tekstil, giyim, deri hazır giyim vs. yer almaktadır. 1990'lı yılların sonlarında Laleli piyasasından yapılan ihracatın Türkiye'nin resmi ihracatının yarından fazlasına ulaştığı tahmin edilmek-

85 Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 251-252.

tedir.⁸⁶ 1992'den itibaren gaz anlaşması ile Türkiye-Rusya arasında ikinci dönem başladı. Bu dönemde önceki ödeme koşullarındaki uygulamalardan vazgeçildi. Rusya, SSCB devrinde devletin siyasi çıkarlarına hizmet eden dış ticaret ilişkilerini, kuruluş ve firmaları, ticari amaçlarına hizmet edebilecek biçime büyük ölçüde dönüştürdü. Bu durum doğalgaz ödemeleri konusunda Türk tarafına sağlanan kolaylıkların sürdürülmesini zorlaştırdı. Sonuçta Rusya, Türkiye'ye gaz sevkiyatına devam ederken uygulamada şekillenen yeni ödeme koşulları, (normal ticari koşullar) 1984 anlaşması metnine gerekli değişiklikler yapılarak eklendi. Böylelikle gaz anlaşmasının ikinci dönemi siyasi-stratejik bir anlaşmadan ticari bir anlaşmaya geçiş olarak ortaya çıktı.⁸⁷

Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma olarak adlandırılan Mavi Akım, 15 Aralık 1997 yılında Ankara'da imzalandı.⁸⁸ Türkiye-Rusya ilişkileri açısından turizm sektörü işletmecilerinin yanı sıra diplomatlarca da halkların yakınlaşması açısından önemli görüldü. Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy'un: "*Turizmin rolü sadece ekonomik getirisiyle sınırlı değildir. Turizm uzun yıllar boyunca birbirinden izole edilmiş Türk ve Rus halklarının birbirini tanıması ve yakınlaşması için bir vesile olarak görülmelidir.*"⁸⁹ sözü aslında iki ülkenin karşılıklı niyetlerini ortaya koyması açısından da dikkate değerdir.

1990'lı yıllardaki sorunlara değinmek gerekirse 1992'de Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Karabağ sorununda Türkiye bu konuya müdahil olmak istemiştir. 1992-1994 arası dönemde Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden Dağlık Karabağ Savaşı, ilişkilerde gerilime yol açan önemli meselelerden birisidir. Başta dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere Türk yetkililer tarafından Ermenileri uyaran ve savaşa Azerbaycanlıların yanında müdahil olunabileceğine ilişkin açıklamalar, dönemin Rus Genelkurmay Başkanı Yevgeni Şapaşnikov'un Türkiye'nin olası bir müdahalesi halinde Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkabileceğine ilişkin tehdidiyle karşılık bulmuştur. Ermenilerin toprak genişletme arzuları doğrultusunda kullandıkları araçlardan biri SSCB döneminde Ermenistan aleyhine tarihsel bir haksızlık yapıldığı tezidir. Bu tarihsel haksızlık Karabağ hareketinin oluşumunu sağlayan

86 Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002, s. 54-55.

87 Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 183-197.

88 G. Bacık, "The Blue Stream Pipeline Project, Energy Co-operation and Congliffing Interest", *Turkish Studies*, Cilt:2, Sayı:2, 2001, s. 85-93.

89 Oleg Kolobov-Aleksandr A. Kornilov-Fatih Özbay, *Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37.

zihniyeti büyük ölçüde şekillendirmiştir.⁹⁰

Rusya, 1994-1996 yılları arasında ayrılıkçı Çeçenlere karşı verdiği mücadelede Ankara'nın ayrılıkçılara destek verdiği iddiasında bulunmuştur. Rusya Ankara'ya karşı PKK kartını öne sürmüştür.⁹¹ Buna istinaden 1994 Şubatı'nda PKK destekli oluşumlar tarafından Moskova'da düzenlenen "Kürdistan Tarihi" başlıklı konferans, ardından Moskova'da defacto olarak PKK'nın temsilciliğini üstlenen Kürt Evi'nin açılması ve sürgünde Kürt Parlamentosu'nun Rus Parlamentosu altında toplanmasına izin verilmesi Rusya'nın Türkiye'ye karşı kullandığı kozlardan olmuştur.⁹² Ankara ise PKK'ya mali ve lojistik destek sağlamasından çekindiği Moskova'nın bu girişimleri karşısında, ayrılıkçı Çeçenlere yardım gönderen Kuzey Kafkasya kökenli Türkiye vatandaşlarına açıkça destek vermekten kaçınmıştır.⁹³

Rusya ile ikili ilişkilerimizi doğrudan ilgilendiren bir konu olmamakla beraber geçmişte Kıbrıs Rumlarına geniş çapta silah satan Rusların bu defa da S-300 füzeleri satması Ankara'da büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bu satışın Kıbrıslı Rumlara siyasi destek anlamına gelmesinin yanı sıra, füzelerin Türkiye'yi vuracak bir menzile sahip olmaları da bu rahatsızlığın diğer bir nedenidir. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak sorunun çözümünde rol üstlenme iddiasında olan Rusya, bu satış dolayısıyla Ankara'nın gözünde tarafsızlığını yitirmiş ve bir bakıma çözüm çabalarından kendi kendini dışlamıştır.⁹⁴

F. Putin Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde 2000'li yıllar birçok noktada öne çıkmaktadır. Bu yıllar her iki ülkenin yakın geçmişten çıkardıkları derslerle aralarındaki güven ilişkisini güçlendirme yönünde arayış içerisine girdikleri yıllardır. Genel çerçeveden bakıldığında bu yıllarda ilişkilerin alanının genişlediği, siyasi diyalogun arttığı, toplumsal ilişkilerin yaygınlaştığı ve karşılıklı güvenin kuvvetlendirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. 2000'li yıllarda her iki ülkenin karşılıklarına çıkan fırsatları iyi değerlendirdiklerini söyleyebiliriz. Her iki ülkede iş başında bulunan siyasi iradenin ortaya koyduğu kararlılık şüphesiz ilişkilerin gelişmesi konusunda önemli rol oynamaktadır. Rusya Federasyonu'nda Vladimir Putin döneminin baş-

90 Ömer Göksel İşyar, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, No:29, Ekim 2003, s. 15.

91 Ö. G. İşyar, a.g.m., s.722-723.

92 Leonid Panin-Nikolay Kuçin, "Kurdiy Reşayut Vse", *Kommersant Vlast*, Cilt.7, Sayı.308, 23 Şubat 1999, s. 37.

93 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yay, İstanbul, 2006, s. 285; Suat Kınıklıoğlu-Valeriy Morkva, "An Anatomy of Turkish-Russian Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: VII, Sayı: 4, Aralık 2007, s. 536.

94 E. H. Mikail, a.g.e., s. 260.

laması, Türkiye’de de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk-Rus ilişkileri gözle görülür bir ivme kazanmıştır. Türk Rus ilişkilerini geliştirmedeki ilk adım 2001 yılında Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzalanan İşbirliği Eylem Planı ile başladı. Bu belge ilerleyen zamanlardaki işbirliğinin ve karşılıklı menfaatlerin temel alanlarını belirledi. Bunlar arasında Karadeniz bölgesi, Akdeniz bölgesi, Balkanlar, Irak, Orta Asya, Afganistan, Güney Kafkasya, Ortadoğu ve Kıbrıs vardı. Sonrasında uluslararası terörle mücadele etme, enerji, ticaret, lojistik ve çevreyi koruma sorunlarıyla ilgili ikili görüşmelerin yapılmasına karar verildi.⁹⁵ Turizm, ekonomi, enerji, bölgesel güvenlik konularında işbirliği ve ilişkileri çeşitlendirmeye dayanan yeni yaklaşım ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde çeşitlilik ve derinlik öne çıkmıştır. İlişkiler dünyadaki gelişmelere paralel olarak seyir değiştirmiş ve bu durum iki ülkenin karşılıklı algılarının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları Türk-Rus ilişkileri bağlamında belirleyici olmuştur. New York’ta bulunan Dünya Ticaret Örgütü’ne karşı gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasında hem Ankara hem de Moskova uluslararası terörizme karşı savaşmaya hazır olduklarını belirtmiştir. İki ülkeyi yakınlaştıran bir diğer önemli gelişme ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) ABD askerlerinin Irak Savaşı için Türkiye topraklarını kullanmasını öngören yetki tezkeresini Mart 2003’te reddetmesi olmuştur.

Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya, elindeki bütün kozlarını kullanarak hem bölge ülkeleriyle işbirliğini arttırmaya, hem de bölge ülkelerinin diğer ülkelerle münasebetlerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Askerî üsler ile Rusya’nın bölge ülkelerine sattığı askerî teknolojiler askerî alanda, boru hatları ile nükleer santraller enerji alanında, Rusya ile cumhuriyetlerin ticari olarak birbirlerini tamamlamaları ticaret alanında, bölgedeki Rus nüfusu ile bir asırdan fazla süren birliktelik kültürel alanda Moskova’nın diğer rakiplerine kıyasla bölgede daha etkin konumda olmasını sağlamıştır. ŞİÖ, AKEÖ, KGÖA, Gümrük Birliği gibi örgüt ve birliktelikler de Rusya’nın bölge ülkeleriyle entegrasyonunu arttırmıştır.⁹⁶ Rusya özellikle Orta Asya’yı stratejik anlamda kendisine bağlamak amacıyla bölgedeki etnik Rusları korumayı ve kaynaklara ulaşmayı hedef edinmiştir.⁹⁷ Buna karşılık 2000 yılından itibaren Türkiye, Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini daha gerçekçi bir temele oturtmak istediğini çok net bir şekilde

95 Б.Н. Сергеевна, *Роль и место черноморского региона во внешней политике турецкой республики на современном этапе*. ФГБОУ ВПО “Дипломатическая Академия МИД России” Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Москва, 2015, с.48.

96 İlyas Kamalov, *Rusya’nın Orta Asya Politikaları*, Rapor Yayın No:02, Ankara, Haziran 2011, s. 66.

97 M. Seyfettin Erol, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Yaz 2012, s.1-20.

ortaya koymaya başladı. Türkiye Orta Asya ile stratejik, ekonomik ve siyasi tüm ilişkilerin kurumsallaşması gerektiğine işaret ederek daha önceki yıllarda olduğu gibi üst düzeydeki kişisel bağlara endeksli olunmamasını vurguladı.⁹⁸ SSCB'nin yıkılmasından sonra Orta Asya ile Türkiye arasında hem etnik hem de dini yönden yakınlık doğmuştur. Bu durum Rusya'yı tedirgin etmiştir. Türkiye'nin Orta Asya'da etkin rol oynamaya başlaması Rusya'nın çıkarlarına uygun düşmediği için Türkiye'nin orada bulunmamasından rahatsızlık oluşturmuştur.

Türkiye-Rusya arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir faktör ise Ağustos 2008'de gerçekleşen Rusya-Gürcistan Savaşıdır. Savaş sırasında Washington, Karadeniz üzerinden Gürcistan'a insani yardım ulaştırmak için harekete geçtiğinde Rusya Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Montreux Anlaşması'nı gündeme getirmiştir. Montreux Anlaşması'nın "*Karadeniz güçlerine ait olmayan savaş gemileri, amaçları ne olursa olsun Karadeniz'de 21 günden uzun bir süre kalmaz*" maddesi Rusların sıkça vurguladığı ana tema olmuştur. Gürcistan Savaşı sırasında Türkiye, Montreux Anlaşması'nın şartlarına uygun davranmış ve teknik gerekler karşılanmadığından ABD'ye ait iki büyük hastane gemisinin Boğazlar üzerinden Karadeniz'e girmesini engellemiştir. Gürcistan'da yaşanan bu mücadele Türkiye açısından iki nedenden ötürü önemli olmuştur. Birincisi Gürcistan, Ermenistan ile sorunlu ilişkiler nedeniyle Türkiye için Orta Asya'ya açılan tek kapıydı. İkincisi ise bu ülke, Türkiye'nin Hazar petrollerinin transferi için desteklediği Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın geçiş güzergâhında yer almaktaydı.⁹⁹ Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz yanında mineralleri ve deniz ürünleriyle de zengin olması, Hazar Denizi çevresinde Rusya-Türkiye ilişkilerini yakından alakadar eden bir dizi sorunların kümelenmesine neden olmuştur. Hazar bölgesi Türkiye ve Rusya için önemli coğrafyadır. Bu bölge bu iki devletin rekabet alanı olmuştur.

Tarihte imparatorluklar dönemi Türk-Rus ilişkileri, genellikle Türk tarafının aleyhine gelişen savaşların tarihi olarak nitelendirilebilir. Bu mücadelelerin modern Türkiye ve Rusya'ya bıraktığı en önemli mirası günümüz dünyasının siyasal ve demografik yapısıdır. Başka bir deyişle Balkanlar'dan Kafkasya'ya uzanan hatta ortaya çıkan çeşitli devletler ile göçlerle oluşan karmaşık ve sorun yaratıcı demografik yapı, bu mücadelenin ilk ve en somut sonuçlarıdır. Söz konusu çekişmenin modern dönem ikili siyasi ilişkilerine doğrudan yansımaları karşılıklı güvensizliktir.¹⁰⁰ Rusya, Türkiye ekonomisi için doğalgaz, petrol, insan kaynakları, turizm, bavul ticareti ve

98 Ayşegül Sever, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet, İşbirliği", *Avrasya Dosyası*, Cilt: VII, Sayı:3 Sonbahar 2001, s. 234.

99 Kamer Kasım, "Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: I, Sayı.1-2, 2003/2004, s. 203-234.

100 Mithat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, 13, 1: Ocak-Nisan 2007, s. 268.

diğer alanlarda en önemli ülke konumundadır. Türkiye'nin 2010 ve 2011 yıllarındaki ihracat performansı karşılaştırıldığında, büyüme kaydedilen alanların hammadde veya tarım ürünleri satışlarından ziyade endüstriyel ürünlerle gerçekleştiği söylenebilir. Diğer yandan aynı dönem içerisinde Rusya, enerji ürünleri ve hammadde ihracatında önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu anlamda iki ülke ekonomisinin de birbirini tamamlayıcı karakterlere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye, doğal gazının %65'ini ve petrolünün %20'sini Rusya'dan ithal etmektedir. Rusya ve Türkiye, doğal gaz ve petrolün dışında nükleer enerji konusunda da son yıllarda işbirliği içerisindeyler. İki ülke arasında nükleer işbirliğini geliştirmek için 2010 yılının Ocak ayında antlaşma imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanı Taner Yıldız ve Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı Igor Sec-hin nükleer enerji işbirliği üzerinde ortak deklarasyona imza atmışlardır. İki ülke Mersin ilinde yapılması planlanan santral için 22 milyar dolarlık antlaşma imzalamışlardır.¹⁰¹

Türk firmaların Rusya'daki faaliyetlerine bakıldığında ise nitelik ve iş hacmi açısından belli farklılıkların olduğu görülmektedir. Özellikle mü-teahhitlik alanında Türk firmaları 2011 yılında 3,5 milyar dolarlık hizmet anlaşması yapmıştır. Bu faaliyetlerde dayanıklı ev aletleri alanındaki yatırımlar öne çıkmaktadır. Daha çok Rusya'da üretim gerçekleştiren Beko ve Vestel'in Rus pazarındaki toplam payı %10 civarındadır.¹⁰² 2013 yılında Rusya'nın Türkiye Cumhuriyeti toplam dış ticaretindeki payının %9,3'ünü oluşturduğu ve 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir önceki yıla göre artış göstererek 34,3 milyar dolara ulaştığı bilinmektedir.¹⁰³ Türk firmaları ayrıca Rusya'da kimya, inşaat, tekstil, içecek gibi sektörlerde de varlık göstermektedir. 2015 yılında Türkiye'ye ziyarete gelen 4 milyon Rus turistin Türk ekonomisine katkısı 4 milyar dolar civarındadır. Türk yatırımcıları Rusya'da 7 Türk bankası Yapı Kredi Moskova, Garanti Bankası, 2012'de Rus devlet bankası Sberbank ile birleşen Denizbank, önceki adı Finansbank olan Credit Europe Bank, Ziraat Bankası, ProCommerce Bank ve Türkiye İş Bankası (CJSC Sofia Bank) ile ticari anlamda önemli mesafeler kaydetmişlerdir.

St. Petersburg Mevzuat Meclisi Başkanı Vyaçeslav Makarov'un Türkiye'nin son 12 yılda siyasi ve ekonomik olarak dünya devletleri arasında ön sıralarda yer aldığını ve dünyadaki yaşanan ekonomik kriz döneminde bile diğer büyük devletlerden daha istikrarlı bir politika izlediği görüşündedir. Türkiye ile iyi niyetli komşuluk ilişkilerinde olan Rusya için, Türkiye ile stratejik ortaklık ayrı bir öneme sahiptir. Rusya'nın Türkiye ile iyi niyetli ilişkileri jeopolitik olarak Karadeniz, Akdeniz, Hazar bölgesi

101 İsmail Demir, a.g.m., s.190-192.

102 E. H. Mikail, a.g.e., s.196.

103 İsmail Demir, a.g.m., s. 190-192.

ve Orta Asya başta olmak üzere diğer bölgelerde stabil rol oynamaktadır. Türkiye'nin NATO üyesi olarak Şangay İşbirliği Örgütü'ne girmeyi talep etmesinin çok önemli bir adım olduğunu vurgulayan V. Makarov Ankara'nın Kuzey Atlantik Alyansında ayrı bir pozisyonda bulunmasının ilk defa olmadığını, Türkiye'nin Gürcistan meselesinde de diğer NATO ülkelerinden farklı olarak tarafsız bir politika izlediğini söylemektedir. Ayrıca Rusya, Türkiye'nin turizm alanındaki yüksek düzeydeki kaliteli servis anlayışından etkilenecek bu konuda Türkiye'nin örnek alınabileceğini savunmuştur.¹⁰⁴

G. Rus Jeti Krizi ve Türk-Rus İlişkilerinde Geriye Dönüş

Türkiye-Rusya ilişkileri 2015 yılındaki Rus jeti krizine kadar önceki yakınlaşma dönemlerine hiç benzemeyen çok yönlü işbirliğine evrilmiştir. Bu dönemde ikili ilişkilerde pek çözülemeyecek konuşulamayacak bir sorun görülmez iken, bölgesel politikalarda keskin ayrışmaların olduğu bilinmekteydi. Gerek Balkanlar'da gerek Kafkaslarda, gerekse Karadeniz çevresinde ve Ortadoğu'da Türk ve Rus çıkarları örtüşmekten ziyade ayrışmaktaydı. Bu bölgelerde örtülü bir rekabet, zaman zaman da açıktan bir karşı karşıya gelme söz konusu idi. Suriye iç savaşının patlak vermesiyle birlikte Türkiye'nin Esed muhaliflerini, Rusya'nın ise Esed rejimini desteklemesi bu tür bir rekabetin bariz bir göstergesi idi. Bununla birlikte bölgesel politikalarda kıyasıya rekabet eden ve farklı askeri bloklara mensup olan iki ülke, ikili ilişkilerini üst düzey işbirliği seviyesinde tutmakta idi. Rusya'nın diğer Arap Baharı ülkelerinden ziyade Suriye'de yaşanan savaşta bu kadar aktif olmasını gerektirecek sebeplere bakılacak olursa hiç şüphesiz Rusya'da 2012'de yeniden başkan seçilen Putin'in ve onun liderliğindeki güvenlik elitinin iktidarının sorunsuz sürdürülmesi, meşruiyetinin sorgulanmaması ve siyasi-ekonomik yapıdaki değişim taleplerinin bertaraf edilmesi amacıyla uygulamaya konulan yeni "revizyonist" politikalara bakmak gereklidir. 2014'ten itibaren Ukrayna'nın Kırım bölgesinin işgaliyle uygulamaya konulan "revizyonist" politikalar hem içerideki eliti konsolide etmeye, hem de halk kitlelerini milliyetçi söylemle beslemeye yönelikti. Diğer türlü ülke içerisindeki mevcut siyasi sistemin meşruiyetini sağlamak ve ekonomik krizi izah etmek mümkün değildi.

2014'ten itibaren Batılı ülkelerce uygulanan ambargolar ve petrol fiyatlarının keskin bir şekilde düşmesi, Rusya'nın ekonomik zorluklarını daha da artırmıştı. Kırım'ın ilhakının yanında Ukrayna'nın güneydoğusunun da istikrarsızlaştırılması Rusya'yı, Suriye'deki teröristlerin, Rusya için birinci dereceli tehdit teşkil ettikleri bahanesiyle Ortadoğu'ya müdahaleye it-

104 В. Макаров, *Петербургцы о турцы*, Россия XXI век, Консул No.3 (30), 2012, s.28.

miştir.¹⁰⁵ Rusya hava kuvvetleri Esed rejimine yardıma gönderildi. Suriye cephesini açmakla Putin'in en azından şu dört amacı güttüğü söylenebilir:

1. İç kamuoyunu Ukrayna meselesi gibi uzun bir süre meşgul edecek yeni bir gündem maddesi oluşturmak,
2. Ukrayna'dan sonra bir anlamda küresel oyuna dâhil olarak uluslararası izolasyondan kurtulmaya çalışmak,
3. Ortadoğu'da gerilimi artırarak petrol fiyatlarının düşmesini önlemek,
4. Suriye'de hızlı bir zafer kazanarak Doğu Akdeniz'e yerleşmeye çalışmaktır.¹⁰⁶

Putin ile Esed yönetimimin yakınlaşması Rusya-Suriye ilişkilerinin eski dönemlere dayanmasıyla bağlantılıdır. 2005 yılında Beşar Esed'in Moskova'ya yaptığı ziyaretle ilişkiler ilerlemiş ve 2010 yılında Kremlin iade-i ziyarette bulunarak bölgedeki diğer devletlere ve Batı bloğuna Şam'ın arkasında olduğunu ilan etmiştir.¹⁰⁷

Rusya, Suriye krizi devam ederken Rusya Parlamentosu üst kanadı olan Rusya Federasyonu Şurası 30 Eylül 2015 tarihinde devlet başkanına askeri yetki vererek hava kuvvetlerini yurt dışında kullanılmasına izin vermiştir. Bu izin özelde Suriye ile alakalıydı. Askeri izne dair belgenin oylaması sonrasında Devlet Başkanı İdaresi Müdürü Sergey İvanov, gazetecilere yaptığı açıklamada kararın Rusya'nın çıkarları söz konusu olduğu için alındığını ifade etmiştir. Suriye ve Irak'ta etkin bir güç olan DAES bünyesinde savaşan Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri vatandaşlarının gelecekte oluşturacakları tehlikelerden bahsedilmiştir. DAES'e özellikle de Kuzey Kafkasya'dan katılımın çokluğu ve bu sayının gittikçe artması Rusya'yı tedirgin etmiştir. Rusya, bunların savaş sonrası yeniden Rusya'ya dönmelerinden korkmuştur. Kuzey Kafkasya'dan gidenlerin Suriye'deki faaliyetleri sebebiyle gelecekte Rusya'nın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağı düşünülmüştür. Rusya bu tehlikeyi ülke içinde bekleyip yaşamaktansa Suriye'ye müdahale edip tehlikeyi orada yok etme kararı almıştır. Rusya, Suriye'ye sadece hava kuvvetleri göndermiştir. Suriye'ye gönderilen hava unsurları, yani uçakların Esed ordusuna yardım etmesi düşünülmüştür.¹⁰⁸ Rusya hava kuvvetleri Suriye'de yalnızca DAES'e karşı değil bölgede Esed'e karşı savaşan tüm unsurlarla mücadele etmeye başlamıştır. DAES dışın-

105 Rusya'nın Suriye müdahalesi için bakınız: Salih Yılmaz, *Rusya Neden Suriye'de?*, Yazar Yayınları, Ankara, 2016, 351 s.

106 Vügar İmanbeyli, "Uçak Kriz ve Türkiye-Rusya İlişkileri", *SETA Perspektif*, Sayı:119, Aralık 2015, s. 3-4.

107 Barış Doster, "Arap Baharı Özeline Rusya'nın Suriye Politikası", *Arap Baharı ve Suriye*, (Ed. Barış Adıbelli) IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 57.

108 İvanov: Rossiya vvodit v Siriyu voyska v natsionalnih interesakh, http://www.mk.ru/politics/2015/09/30/ivanov_rossiya-vvodit-v-siriyu-voyska-v-natsionalnykh-interesakh.html (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).

da bölgede mücadele eden Esed karşıtı unsurlara yapılan hava harekâtları sonrası Rusya'ya eleştiriler yapılmıştır. Örneğin ABD Başkanı Obama, Rusya'ya sadece DAES'e karşı operasyonlar yapmak ve "ılımlı muhalefeti" hedef almamak konusunda çağrıda bulunmuştur. Rusya Devlet Başkanı Putin ise bu çağrıya 22 Ekim 2015 tarihinde "Valday" kulübü toplantısında yaptığı konuşmada: "...*Kelimelerle oynayıp teröristleri ılımlı ve ılımlı olmayan biçimde ayırmaya gerek yoktur. Bunu teklif eden "uzmanlara" göre, "ılımlı" eşkıyalar her halde insanların kafalarını daha hassas kesiyorlarmış*" ifadeleriyle cevap vermiştir. Putin'e göre, ABD tarafından "ılımlı" muhalefete gönderilen silahlar DAES tarafından alıkonulmaktadır. İlimli militanlar olarak adlandırılanlar müzikli ve marşlı biçimde DAES'e katılmaktadır.¹⁰⁹ Rusya, 31 Ekim 2015 tarihinde Mısır'da Rus turist uçağının terörist saldırı sonucunda düşürülmesi ve 224 insanın hayatını kaybetmesi sonrasında Suriye'de hava operasyonlarını yoğunlaştırmıştır. Rusya, Mısır'da düzenlenen terör saldırısından sonra sadece askeri tesislere değil, DAES ve diğer Esed karşıtı güçlere ait tüm ekonomik ve hayati işletmelere saldırı düzenlemiştir.

Rusya Devlet Başkanı Putin, amaçlarının Beşer Esed'i kurtarmak değil Suriye'nin bölünmesini engellemek olduğunu beyan etmiştir. Rusya ilk olarak Suriye'de var olan devleti kurtarmak istemektedir. Çünkü bu devletin parçalanması durumunda bütün Orta Doğunun karmaşaya sürükleneyeceğini iddia etmektedir. Rusya, Beşer Esed'in liderliğini yaptığı Suriye Arap Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin DAES, El-Nusra ve diğer aşırı "İslamcı" ve "tekfirci" örgütlere karşı Suriye'de karada savaşabilen tek güvenilir kuvvet olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye'ye ait F16 savaş uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde Rus SU-24 savaş uçağını düşürmesi bölgede yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Rusya, pilotlardan birinin aşırı milliyetçi grubu temsil eden Alpaslan Çelik tarafından paraşütle inerken öldürüldüğüne inanmaktadır. Çünkü olayın olduğu aynı gün bölgede savaşan Alpaslan Çelik elinde Rus pilotun paraşütünden düşen bir parça ile açıklama yapmış ve pilota ateş ederek vurduklarını beyan etmiştir. Bu ifadeler günlerce Rus medyasında gösterilmiştir. Bu olay sonrası Rusya Devlet Başkanı Putin, "*Bugün teröristlerin yardımcıları tarafından sırtımızdan bıçaklandık. Ben bu olayı başka bir şekilde değerlendiremem... Biz Amerikalı ortaklarımızla hava operasyonlarının istenilmeyen hadiselerle neden olmaması için aramızda anlaşma imzalandık. Bilindiği gibi Türkiye de Amerikan'ın teşkil ettiği koalisyon çerçevesinde teröre karşı sözde mücadele eden taraflardan birisidir.*" açıklamasını yapmıştır.

109 Putin'in "Valday" kulübünde yaptığı konuşma için bkz. video. <http://rusevik.ru/news/326941> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2015).

Putin, 03 Aralık 2015 tarihinde Rusya Federal Meclis üyelerine yaptığı konuşmada ise: “*Pilotumuzun ölümünden Türk iktidarı sorumludur. Bunu asla unutmayacağız. Bu arada Türk milleti iyidir, çalışkandır ve yeteneklidir. Türkiye’de Rusya’nın çok eski ve güvenilir dostları vardır. Bu Türk dostlarımız bilmelidirler ki biz onları, Suriye’de görev yapan Rus askerlerinin ölümünden sorumlu tutmuyoruz. Onları Türk yönetimiyle aynı kefeyle koymuyoruz. Bizden sinirli ve histerik tepkiler beklemesinler... Türkiye uçağımızı neden düşürdü, ben hala anlayamadım. Bunu neden yaptıklarını Allah biliyor. Tüm problemleri, önceden göremediklerimizi bile, başka şekilde çözebilirdik. Her halde Allah, Türkiye yönetimini akıldan yoksun bırakarak cezalandırmaya karar verdi... Uçağımızın düşürülmesinden Türk hükümeti sorumludur. Bunu yaptıklarına pişman olacaklar. Moskova, Ankara’nın teröristlere yardım ettiğini görmezden gelemez. Savaş suçu işleyip insanlarımızı öldürdükten sonra domateslerle ya da inşaat sektöründeki bazı sınırlamalarla paçalarını kurtarabileceklerini sanıyorlarsa yanılıyorlar.*”¹¹⁰ gibi ağır ithamlarla dolu bir sunuş yapmıştır. Putin, 11 Aralık 2015 tarihinde Rusya Savunma Bakanlığı toplantısında yaptığı konuşmada Rusya’nın Suriye’deki operasyonlarının sebeplerinin “*jeopolitik çıkarlar*” veya “*yeni silahların test edilme niyeti*” olmadığını açıklamıştır. DAES’in Rusya’nın ana hedefi olduğunu ifade etmiştir.

Rusya’da Türkiye ile Rusya’yı uçak krizine sürükleyen sebepleri irdeleyen uzmanların görüşüne göre Rus-Türk ilişkilerin kötüye doğru yöneliminin başlangıcını Putin’in 24 Nisan 2015 tarihinde Erivan’da sözde Ermeni soykırımı anıtını ziyaret ederek yaptığı açıklamalar teşkil etmektedir. Putin’in Erivan’daki konuşmasından sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı “*Rusya, Türkiye’nin dostluğunu kaybedebilir.*” açıklamasına vurgu yapılmıştır.

Rusya’nın Suriye iç savaşına müdahalesi Türkiye’de şok etkisi oluşturmuştur. Çünkü Esed hükümetinin düşeceğine dair beklentilerin arttığı bir durumda Rusya’nın müdahalesi bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Rus kamuoyu algısına göre Rusya’nın Suriye müdahalesi sonrasında “*Hristiyanlar Lübnan’a, Nusayriler mezarlığa*” sloganıyla savaşan Esed karşıtı güçlerin ilerleyişi durmuştur.

Rusya-Türkiye ilişkilerinin bozulmasından en büyük faydayı ABD elde etmektedir. Rus askerlerinin öldürülmesi ile sonuçlanan ve Rusya tarafından meydan okuma biçiminde algılanan bu uçak krizine Rusya’nın bir şekilde cevap vermesi zorunlu görülmektedir. Rusya açısından zayıflık, affedilemeyecek bir durum olarak düşünülmektedir. Putin’in bu konuda daha önce söylediği “*zayıfları dövüyorlar*” sözü Rus dış politikasının da günümüzdeki işleyiş çerçevesidir. Rusya açısından bakıldığında Rus uça-

110 Putin’in Rusya Federal Meclis üyelerine yaptığı konuşma için bkz. <http://tr.sputniknews.com/rusya/20151203/1019440722/putin-federal-meclis.html> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).

ğının düşürülmesinin hemen sonrasında Türkiye'nin yaptığı politik hareketler tahrik edici olarak algılanmıştır. Türkiye'nin kimin uçağına ateş açıldığına dair kesin kanaate sahip olunmadığına dair ifadeleri inandırıcı bulunmamıştır. Ruslar, uçağın Rusya'ya ait olduğunun öğrenilmesi sonrasında Putin'in aranmayıp, NATO'nun toplantıya çağırıldığını ve bu davranışın uçağın bilerek ve planlı düşürüldüğünü gösterdiğini ifade eden yorumlarda bulunmuşlardır. Rusya'ya göre NATO, bundan sonra Türkiye'ye sadece politik destek verecektir. NATO ülkelerinin Türkiye için kendilerini tehlikeye atmayacakları düşünülmektedir. ABD ve AB'nin Türkiye üzerinden Moskova'ya baskı yaparak psikolojik üstünlük sağlamaya çalışacağı hesaplanmaktadır. NATO ülkelerinin en kötü ihtimalle Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'e gemi gönderecekleri hesaplanmıştır. Kaldı ki uçak krizi sonrasında Almanya, Akdeniz'e diğer bazı ülkeler de Marmara'ya savaş gemilerini göndermişlerdir. Rusya, Türkiye'nin Boğazları tek taraflı kapata-mayacağını düşünmektedir. Çünkü Boğazların kapatılmasının ancak savaş durumunda söz konusu olacağını ilan etmişlerdir.

Rusya'nın gelecek dönemde Türkiye ile ilişkileri geçmişte olduğu gibi stratejik boyutta olması beklenmemektedir. Her ne kadar karşılıklı ilişkiler yeniden kurulacak olsa da Rusya açısından bundan sonra Türkiye güvenli geçiş ülkesi olamayacaktır. Rusya'da Vladimir Solovyov, Semen Bagdasarov ve Evgeniy Satanovskiy gibi açıkça Türkiye düşmanlığı yapanlar dışında Rusya medyası ve bürokrasisinde uçak krizi öncesinde Türk Akımı vb. projelerin gerçekçi olmadığına ve Türkiye'ye bağlılığın azaltılması gerektiğine dair görüşler sıkça dillendirilmekteydi. Rusya ile yaşanan uçak krizi Türkiye düşmanlarını Rus medyasında popüler hale getirmiştir.

Günümüzde Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ekonomik ve diğer ambargolarda mantık aranması söz konusu değildir. Rusya'nın uyguladığı ticaret ve turizmdeki yaptırımlar henüz ciddi biçimde uygulanmıyorsa da zamanla Türkiye'ye önemli ekonomik kayıpları olacaktır. Rusya, Türkiye'ye doğalgaz ticareti veya nükleer santrallerin kurulumu gibi stratejik konularda yaptırım uygulamayacaktır. Rusya'nın 24 Kasım'daki uçak krizinin hemen sonrasında uygulamaya geçirdiği kültürel ve insani boyuttaki yaptırımların etkileri ilk zamanlarda anlaşılmamıştır. Fakat daha sonra bu tür hareketlerin Rusya'nın prestijine zarar verdiği fark edilmiştir. 7 Aralık 2015 tarihinden itibaren Rus basınında kültürel yaptırımlar, iş adamları ve Türkiye'den gelen turistlere uygulanan engellemelerin doğru olmadığına dair haberler sıkça görülmektedir. Fakat tüm bunlara rağmen Rus-Türk düşmanlığının artırılması için medyada çaba gösterenlerin ve propaganda yapanların sayısı az değildir.

Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesinden sonra Rusya ilk büyük kartını Ermeni soykırım iddialarının inkârını suç sayan yasa tasarısını Rus parlamentosuna sunarak göstermiştir. Adil Rusya Partisi lideri Sergey

Mironov'un liderliğini yaptığı Rus milletvekilleri Ermeni soykırımı iddialarının inkârının suç sayılmasını öngören bir yasa tasarısını Rusya Devlet Duması'na sunmuşlardır. Duma'daki vekiller Türkiye'yi 1915'te Ermeni soykırımını yapmakla suçlamışlardır. Yasa tasarısında kamusal alanda Ermeni Soykırımını inkâr edenlere 300.000 rubleye kadar para cezası veya en fazla iki yıllık gelirlerini kapsayacak şekilde cezalandırılmaları veya üç yıla kadar kamu hizmetinde bulunma cezası verilmesi istenmiştir. Bunların hiçbirisini yapamayacaklar için ise aynı süreyi kapsayacak biçimde hapis cezası verilmesi talep edilmiştir. İnkâr eden kişi eğer resmi görevdeyse veya inkâr medya aracılığıyla yapıldıysa 100 bin-500 bin ruble arasında para cezası, üç yıllık gelirlerini kapsayacak biçimde para cezası veya beş yıla kadar kamu hizmetinde bulunmaları, aynı süreyi kapsayacak şekilde hapis cezasına çaptırılmaları istenmiştir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in danışmanlarından Sergey Markov, uçak krizi sonrası 29 Kasım 2015 tarihinde yaptığı açıklamada, "Türkiye'yle ilişkilerin asla eskisi gibi olmayacağını" vurguladıktan sonra, "Türkiye'de bazı kişilerin Azerbaycan'ı, Dağlık Karabağ'a askeri müdahalede bulunmaya teşvik ettiğini" ifade etmiştir. Azeri-Ermeni savaşının çıkması halinde Rusya'nın Ermenistan ile yapmış olduğu anlaşmalar çerçevesinde buraya müdahale etmek zorunda kalacağını belirterek bir bakıma hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a mesaj vermiştir.

Türk-Rus ilişkileri gelecekte nasıl bir seyir işleyebilir? Bu sorunun cevabını Ankara'daki Rus Büyükelçisi Andrey Karlov'un 14 Kasım 2015 tarihinde yaptığı açıklamada bulabiliriz.¹¹¹ Karlov'a göre Rusya'nın Türkiye ile ilişkilere yeni bir başlangıç yapması için 3 şartın yerine getirilmelidir. Bu şartlar şöyledir.

- Türkiye, Rus uçağını düşürdüğü için özür dilemelidir.
- Rus uçağını düşmesinde ve pilotun ölümünde etkisi olan sorumlular cezalandırılmalıdır.
- Rus jetinin düşürülmesine bağlı olarak Rusya'ya tazminat ödenmelidir.

Türkiye açısından bakıldığında Rusya'nın öne sürdüğü bu şartların kabul edilmesi beklenmemektedir. Fakat Rusya gelecekte oluşabilecek Türkiye'nin hamlelerine karşı şimdiden şartlarını belirlemiş bulunmaktadır. Rus medyasında sıklıkla "Düşman Türkiye" algısı işlenmektedir.

Türkiye özür dilemesi, tazminat ödemesi ve Rusya'nın kendisi için çok önemli bir müttefik olduğunu açıklaması halinde ilişkilerin eskisi gibi olmasa da yeniden başlaması mümkündür. Rusya kriz sonrası hâlâ öfkesini

111 Rusya'nın 3 şartı var. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/447673/Rusya_nin_3_sarti_var.html (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2015).

atabilmiş değildir. Rus uzmanlara göre Türk savaş uçakları Suriye hava sahasına girerse Rus S-400 füzeleri hemen vuracaktır. Bu olumsuz havayı dağıtmak için Türkiye'de de Moskova'da da akil adamlardan oluşan heyetler devreye girmediği sürece olumlu havanın yeniden oluşacağı düşünülmemelidir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 17 Aralık 2015 tarihinde her yıl yaptığı gibi geleneksel yılsonu basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıya yurt içi ve dışından 1392 gazeteci katılmıştır.¹¹² Bu toplantıda Türkiye'ye yönelik farklı sorulara Putin'in verdiği cevaplar ise şöyledir:

- Teröre Karşı İslâm İttifakı'nda Türkiye de var. Biz Türkiye'yi düşman olarak görmüyoruz. Türkiye, Hava Kuvvetleri'mize karşı düşmanca bir eylemde bulundu. Ama Türkiye'ye düşman ülke olarak yaklaştığımızı söyleyemeyiz. İlişkilerimiz bozuldu, evet. Bu durumdan nasıl çıkarız bilmiyorum. Top bizde değil, Türkiye'nin tarafında.
- ABD, Suudi Arabistan ve Türkiye'yi içeren bir koalisyonu varken Teröre Karşı İslâm İttifakı'nı kurmaya neden gerek gördüler anlayamıyorum. Bir ittifak varken, hemen hemen aynı üyeleri içeren ikinci bir ittifak kurmaya neden gerek gördüler? Kendi planları mı var ya da içeride bazı anlaşmazlıklar mı çıktı? Herhalde bazı anlaşmazlıklar çıktı.
- Türk Akımı'nın akıbeti bize bağlı değil. Avrupa Komisyonu'nun bize bu konuda yazılı garanti vermesi gereklidir. Brüksel Türkiye için garantör olursa proje de gerçekleşir. Türk Akımı görüşmelerini aslında bitirmiş değiliz. Bize yalnızca Avrupa Komisyonu'nun, Türkiye'den Avrupa'ya gidecek hat da dâhil olmak üzere bu projenin tüm hatlarının öncelikli olduğu ve desteklendiği konusunda yazılı garanti vermesi gerekiyor. Türk partnerlerimiz Gazprom'a Brüksel'den böyle bir yazılı belge getirirlerse o zaman projede ilerleriz. Ancak şimdiye kadar böyle bir belge görmedik.
- Akkuyu Nükleer Santrali projesine 3.5 milyar dolar yatırmadık. Akkuyu'nun geleceği, şirketler arası düzeyde çözülmeli. Bu ticari bir konudur. Biz ekonomik çıkarlarımıza zarar verecek tek bir adım dahi atmıyoruz. Bu Rosatom (Rusya Devlet Nükleer Enerji Şirketi) ile ortaklarının sorunu. Bildiğim kadarıyla Türkiye projenin çalışmaya başlaması için gereken izni henüz vermedi.
- Türkiye bize karşı düşmanca bir adım attı, yaptığı hareket düşmanca, ama Türkiye düşman bir ülke değil.

112 Putin'in basın toplantısındaki konuşmasının tamamı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=ZpAl1oQoFno> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

- Türkiye adına konuşmam. Uçak krizi sonrası yapılacak bir şey var diyorsa yapınlar, henüz bir şey görmüş değiliz.
- Türkiye'deki mevcut yönetimle anlaşmaya varmak zor olacak gibi görünüyor. İlişkilerin onarılması konusunda umut görmüyorum. Türkiye yönetiminden ilişkilerin onarılmasına yönelik bir adım gelmedi. İslâmlaştırma politikaları bizi de etkiliyor. Orada bizim ülkemize de sızabilecek militanlar var.
- Türkiye'de sinsi sinsi yürütülen İslamlaştırma yüzünden Atatürk muhtemelen mezarında ters dönmüştür. Bu (politika) bize de yansıyor. Türkiye'de Kuzey Kafkasya kökenli militanlar var. Bunu görüyoruz, tespit ediyoruz. Bunu Türk ortaklarımıza birçok kez söyledik. Biz Türkiye'ye böyle davranmıyoruz. O militanlar Türkiye'de yaşıyor, tedavi oluyor, Türkiye ile aramızdaki vize muafiyetinden yararlanarak Türk pasaportlarıyla Rusya'ya geliyor. Biz de daha sonra onları ya Kuzey Kafkasya'da ya da milyonlarca nüfuslu şehirlerde bulup yakalamak zorunda kalıyoruz.
- Türkiye ile yaşadığımız anlaşmazlıkta üçüncü bir tarafın etkisi var mı bilmiyorum. Belki de mevcut Türk yönetimi, ABD ve AB'ye şunu göstermek istedi: "Evet ülkeyi İslâmlaştırıyoruz. Ama bizler modern İslâmcıyız, medeniyiz." Donald Reagon, zamanında Nikaragualı diktatör Somoza hakkında şöyle demişti: "Somoza tabii ki alçak biri ama o bizim alçağımız" (ABD'nin 32. Başkanı Roosevelt'in sözü). Şimdi Türkiye yönetimi de "Evet biz İslâmcıyız ama sizin İslâmcınız" diyor. Ama bundan iyi bir şey çıkmaz.
- Tataristan'a gelince bize etnik olarak yakın halklarla işbirliğimiz sürmelidir. Türkiye'ye karşı ekonomik ve turizm alanında yaptırımlarımız olacak.
- Türkiye ile yaşadığımız bu trajedinin yanı sıra bize dokunan bir diğer şey daha var. Biz Türkiye ile işbirliğini reddetmedik ki. Antalya'ya (G20 zirvesine) gittim. Türk meslektaşlarımız önümüze çok hassas konular koydular ve yardım istediler. Sundukları konu uluslararası hukukla bağdaşmıyordu. Ama biz "Evet, sizi anlıyoruz ve yardıma hazırız" dedik. Türkmenler hakkında ise hiçbir şey duymadım. Türkmenistanlı Türkmenleri biliyorum ama bize '(oradaki) Türkmenlerden' bahsetmediler. Türkiye ile aramız bozuldu diye açık etmeyeceğim ama Türkler Antalya'da çok hassas konularda bizden yardım istedi. Aramızdaki ilişkiler böyleyken uçak düşürme krizinden sonra telefon açıp durumu açıklamak zor değildi. Hele de biz ortaklığa hazırken.
- Biz Türkler için çok hassas sorunlarda işbirliğine hazır olduğumuzu göstermişken, uçağımızı vurmadan önce telefon açıp ya da mev-

cut askeri işbirliği kanalları yoluyla bize ulaşıp şöyle diyebilirlerdi: 'Sınır konusunu konuşmadık ama biz bu bölgede de çıkarlara sahibiz. Haberinizi olsun, sizden bu bölgeyi bombalamanızı istemiyoruz.' Ama hiç kimse hiçbir şey söylemedi.

- Bize çileden çıkararak şey şu oldu: Talihsiz bir durum ortaya çıkar sa hemen telefon açar, durumu açıklarsın. Türk yönetimi, güya, uçağın Rusya'ya ait olduğunu bilmiyormuş. İnsanlar öldü. Ama (Türkler) bize telefon etmek yerine Brüksel'e koştular. "Aman yardım edin, bize zarar veriyorlar" dediler. NATO'nun arkasına saklandılar. Oysa bu mesele NATO'nun meselesi mi? Zaten sonra NATO'nun meselesi olmadığı anlaşıldı.
- Türkiye yönetiminin uçağımızı düşürmesini, dostça bir adım olarak değil düşmanca bir adım olarak değerlendiriyoruz.
- Türkiye ile anlaşmazlıkta üçüncü bir tarafın etkisi var mı bilmiyorum. Belki de Türk yönetiminden birileri ortada bir sebep yokken (Rus uçağını düşürerek) ABD'lilere yaranmak istemiştir. Biz bunu bilemeyiz. Çünkü ilk olarak ABD'nin buna ihtiyacı var mı bilmiyorum. Belki şöyle bir anlaşma yaptılar: "Biz Rus uçağını vuracağız, siz de Irak'a girip bir kısım toprağını işgal etmemize göz yumacaksınız." Bu olabilir. Bilmiyorum belki de böyle bir takas yaptılar. Bizim bu konuda bilgimiz yok.
- Türkiye uçağımızı düşürdükten sonra oradan (Suriye'den) çekileceğimizi mi düşündü? Rusya öyle bir ülke değil. Suriye'deki varlığımızı güçlendirdik. Suriye'de artık S-400 hava savunma sistemlerimiz var. Türkiye eskiden Suriye'nin hava sahasını sürekli olarak ihlal ediyordu. İsterse, buyursun şimdi de etsin.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'den Rus jetinin düşürülmesi kapsamında Türk hükümetine ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik sert sözleri bu toplantıda devam etmiştir. Putin'in "*Mevcut Türkiye yönetimiyle krizi aşma imkânı göremiyorum*" sözleri Putin'in yeni düşman olarak Rus kamuoyuna Erdoğan'ı sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu propaganda ile iç politikada belirli bir güven ve güç kazandığı anlaşılmaktadır. Çünkü ekonomik kriz Rusların günlük yaşamında kendini iyice belli etmeye başlamıştır. Putin, yıllık basın toplantısında Rus kamuoyuna 'dışinizi sıkın' mesajı vermeye çalışmıştır. Hatta 2016-2018 yılları arasında Rusya'nın ekonomik büyüme içerisinde gireceğini bile vaat etmiştir. Bu vaatlerin amacının maksatlı bir iyimserlik olduğu anlaşılmaktadır.

Putin, Türkiye ile yaşanan uçak krizi sonrasında AİHM gibi uluslararası mahkemelerin aldığı kararların Rusya Anayasa Mahkemesi'nce geçersiz sayılmasını öngören yasayı onaylamıştır. Böylece ülke içinde oluşabilecek ağır hak ihlallerine karşılık şimdiden önlem almıştır. Putin

ayrıca Türkiye'ye yönelik ek yaptırım kararı olarak önemli hazırlıklar da yapmıştır. Buna göre Rusya'nın devlet ve özel sektör olarak Türkiye'den hizmet satın alması neredeyse tamamen yasaklanacaktır. Rusya ile Türkiye arasında hizmet karşılığı tüm para transferi akışı durdurulacaktır. Yeni yaptırımların turizm sektöründe otel işletmeciliği ve hizmetleri, ağaç sanayi sektörü, Rusya devlet ve özel teşebbüslerin Türk firmalarıyla yeni hizmet anlaşmaları yapmasını, Türk şirketlerinin Rusya devlet kurumlarıyla özel şirketlerin açtığı ihalelere katılmasını da yasaklamaktadır. Ayrıca Rusya'daki sivil havayolu şirketleri bundan böyle pilotlarını Türkiye'ye eğitim için göndermeyecektir. Turizm sektörüyle ilgili zaten yasak getirildiği için ek maddenin konulmasının asıl nedeni Rus vatandaşlarının acenteler dışında tek başına internet siteleri üzerinden Türkiye'deki otellerde yer ayırtmasını engellemeye yöneliktir.

Rusya'nın Türkiye'ye uygulayacağı ambargolara Anadolu Efes, (Efes, 'Starıy Melnik') Eroğlu (Colin's ve Mexx mağazaları), Koton, ADL (Adışık) ve GAP, Banana Republic ve Marks & Spencer gibi mağazaları geliştiren Fiba Holding'i kapsamamaktadır. Rusya'nın kısıtlamaları sadece yeni kontratları kapsayacaktır. 10 Aralık 2015 tarihine kadar imzalanan kontratların yasal olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, uzun süredir Rus piyasasında faaliyet gösteren Türk şirketler için de daha sonra istisnalar yapılabileceğine dikkat çekilmektedir. Tataristan'da şu ana kadar yıllık 1,8 milyon metreküp ürün kapasiteli Avrupa'nın en büyük fabrikasını açan Hayat Holding, Rusya kereste sektöründeki en büyük Türk temsilci konumunda bulunmaktadır. Rusya'nın kereste sektörüne de yasak getireceği düşünülmektedir. Avrupa'nın ambargosu ve düşen petrol fiyatlarıyla ekonomisi zora giren Rusya, uçak krizinin ardından Türkiye'ye ile bazı ürünlerin ithalatında kısıtlamaya gittiyse de aralarında ayakkabı, çamaşır ve bulaşık makineleri ile fırınların bulunduğu hafif sanayi ürünlerini kapsam dışında bırakmıştır. Bu kararlar söz konusu ürünlerin Rus tüketicileri açısından önemli bir kez daha anlaşılmıştır. Rusya Ticaret ve Endüstri Bakanı Denis Manturov, Türkiye'den satın aldıkları hafif sanayi ürünleri konusunda tedbir uygulamayı düşünmediklerini açıklamıştır.

Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin biri stratejik, diğeri de ekonomik olmak üzere iki farklı sebebinin olduğu düşünülebilir. Rusya stratejik olarak Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak istemektedir. Rusya'nın stratejik planında Suriye'nin Tartus limanındaki askeri deniz üssü ile Lazkiye şehrindeki hava üssü önemli bir yer tutmaktadır. Bu planlarını şimdilik sorunsuz biçimde uygulayan Rusya, Ortadoğu'da belirleyici rol üstlenmiş ve politik aktör olmuştur. Rusya, Suriye müdahalesiyle enerji kaynaklarından elde ettiği gelirleri de arttırmayı amaçlamıştır. Çünkü Rusya'nın bu hedefini gerçekleştirememesi halinde gelecek 3 yıl içinde iflas etmesi muhtemeldir. Rusya ekonomik anlamda %60 oranında petrol ve doğalgaz satışına bağımlı ekonomik yapıya sahiptir. ABD'nin 2015 yılından

itibaren Ortadoğu petrolüne olan bağımlılığının sona ermesiyle dünyada petrol adına serbest bir ekonomi oluşmuştur. ABD bir bakıma petrol açısından kendi kendine yeter ülke konumuna gelerek dışa bağımlılığına son vermiştir. ABD'nin bağımlılığının sona ermesi petrole ve doğalgaza bağımlı ülkelerin ekonomilerini altüst etmiştir. Bu etkilenmede en zor dönemleri yaşayacak ülke de Rusya'dır. Çünkü Rusya'da 1 ton petrol enerji/1200 m3 doğalgaza eşittir. Bu oranlar petrol ile doğalgaz fiyatlarını aynı anda etkilemektedir. Rus petrolünün düşüşü sattığı doğalgaz fiyatlarına da yansımıştır. 2014 yılı başında AB ve ABD'nin Kırım'ın ilhaki sonrasında düşüşe geçen Rusya ekonomisi 2015 yaz aylarından itibaren hızla düşüşe geçen petrol fiyatlarına bağlı olarak krizi derin biçimde hissetmeye başlamıştır. Rusya ekonomisinin küresel petrol fiyatlarına olan bağımlılığı aslında ekonomik anlamda çare ve tedbir alınmasını da imkânsız kılmıştır. Küresel ekonomide düşüşe geçen petrol/doğalgaz fiyatları Rusya'nın bütçesinin açık vermesine neden olmuştur. Rusya ekonomisi petrol fiyatlarının 95 dolar civarında olduğu seviyelerde bütçe açısından denk hale gelebilmektedir. Petrol fiyatının 95 Dolar sınırı Rus bütçesinin gider/gelir oranını dengelemektedir. Rusya bütçesindeki dengenin bozulması Ruble'yi de değersiz hale getirmiştir. Rusya ekonomisinin direncinin kırılma seviyesi ise petrol fiyatlarının 30 Dolar civarına düşmesine bağlıdır. Bu öngörülere bağlı olarak Rusya'da başta finans kuruluşları olmak üzere konut ve enerji sektöründe iflaslar başlamıştır. Ayrıca oligarkların yönettiği Rus ekonomisinde yurt dışına çıkardıkları döviz oranları da başka bir sorunu teşkil etmektedir.

Batı Dünyası açısından Rusya-Türkiye krizi bir fırsattır. Bu sayede ABD ve AB ülkeleri Ortadoğu'da uyguladıkları strateji ile Rusya ekonomisine baskıyı sürdürmektedirler. Rusya elinde olan petrol ve doğalgaz fazlasını satacak pazarlar bulamamaktadır. Suudi Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkelerinin piyasaya daha ucuza sürdükleri petrol küresel piyasalarda arz fazlasının oluşmasına neden olmaktadır. Tüm suni krizlere rağmen petrol fiyatlarında bir yükselme yaşanmamıştır. Ayrıca İran'a uygulanan uluslararası ambargonun kaldırılmasıyla petrol ihracına başlaması, Libya'daki Shara petrol alanının üretime açılması, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'nin günlük 30 milyon varil petrol üretiminin devam edeceğini açıklaması petrolün fiyatının artmasına engel olduğu gibi düşüşün de devam edeceğinin bir göstergesidir. Küresel piyasalar petrolün 20 Dolar seviyesine inmesine dair hazırlıklarını yapmaktadır.

Günümüz Rusya'sında Putin iktidarının en büyük garantisi petrol/doğalgaz fiyatlarıdır. Putin iktidarında 2000-2015 yılları arasında petrol/doğalgaz fiyatlarına bağlı bir ekonomik yapı kurulmuştur. Rusya'da petrol/doğalgaz gelirleri 2000 yılında 33 Milyar Dolar iken 2011 yılında yaklaşık 199 Milyar Dolar'a çıkmıştır. Bu gelirler 2014 yılında 184 Milyar Dolar, 2015 yılında ise 90 Milyar Dolar olmuştur. Bu oranlara bakıldığında Rusya'nın bu krize uzun süre dayanamayacağı açıktır. Rusya'nın enerji

ürünlerindeki düşüşü önleme çabaları ve buna yönelik politikaları ise onu daha çok saldırgan yapmakta ve daha çok kendi içerisine kapatmaktadır. Küresel piyasalarda varil başına 10 Dolarlık düşüş Rusya ekonomisine yılda 20 Milyar Dolar zarar vermektedir. Rusya'nın ürettiği ham petrolün varil başına maliyeti 23 Dolar'dır. Bu oranlara bakıldığında 20 Dolara kadar düşmesinin öngörüldüğü petrol fiyatları Rusya'yı kaosa sürükleyebilir. Rusya'da yaşanabilecek bir ekonomik iflas hali ülke içerisinde etnik bölünmeleri de tetikleyebilir. Bu durumu ihtimal dâhilinde gören Rusya yönetimi 31 Aralık 2015 tarihinde güncellediği 2020 Güvenlik Strateji Belgesinde önlemler alacağına sinyallerini vermiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin, 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde Rusya'nın 2020'ye kadarki önceliklerini "renkli devrimler" ve "kimyasal silah" engelleme olarak belirlemiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 31 Aralık 2015'te imza attığı strateji planının ilk kısmında "*Strateji, Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarlarını ve stratejik ulusal önceliklerini, dış politika hedeflerini, ulusal güvenliği güçlendirmeye ve istikrarlı uzun vadeli kalkınma sağlamaya yönelik hedef ve önlemlerini belirleyen kilit bir stratejik plan belgesidir.*" ifadeleri yer almıştır. Ulusal güvenliğe en belli başlı tehditler arasında renkli devrimler ve yolsuzluk yer almıştır. Belgeye göre milliyetçi ve dinci ideolojileri kullanan radikal gruplar, bazı yabancı ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ve özel kişilikler Rusya'nın toprak bütünlüğünü yok etmeye ve siyasi süreçleri istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Belgede yabancı istihbarat servisleri, terörist ve aşırı gruplar ile suç örgütleri de tehdit olarak gösterilmiştir.

Rusya'nın 2016'daki Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre nükleer silah sahibi ülkeler belli riskler taşımaktadır. Ancak nükleer silahın yanı sıra kimyasal silahların da tehlikeyi artırdığı ve ABD'nin Rusya'ya komşu ülkelerdeki biyolojik askeri laboratuvar ağının genişlettiğine vurgu yapılmıştır. Belgede NATO'nun Rusya sınırlarına kadar yaklaşması diğer bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Eşit ve bölünmez güvenlik ilkelerine uyulmadığı belirtilen belgede tüm bunlara rağmen Rusya'nın NATO, ABD ve AB ile hâlâ diyalog ve iyi ilişkilerden yana olduğuna vurgu yapılmıştır. Belgede değinilen bir diğer önemli nokta da ABD ve AB'nin Ukrayna'daki darbeye destek vermesidir. Bu desteğin Ukrayna toplumu içinde derin bir ayrılık yarattığı ve silahlı çatışmalara yol açtığı vurgulanan raporda, aşırı sağcı ideolojilerin yükselişi ve kasten oluşturulan 'düşman Rusya' imajının, Avrupa'da ve dolayısıyla Rusya sınırında uzun vadeli istikrarsızlık kaynağı yarattığı savunulmuştur. Öte yandan belgede Rusya'nın nükleer potansiyelini düşürmeye hazır olduğu ama bunun sadece karşılıklı anlaşma ve çok taraflı görüşmeler üzerinden yapılabileceğinin altı çizilmiştir. Sunulan diğer şart ise Rusya'nın uluslararası güvenlik ve stratejik istikrara zarar vermeksizin nükleer silahların azaltılmasına yarayacak gerekli koşullara katkıda bulunabileceğine değinilmiştir. Diğer taraftan 2016 Ulusal Güvenlik

Stratejisi'nde enformasyon savaşına da dikkat çekilmiş ve uluslararası etki yaratmaya uğraşan gizli servislerin oldukça aktif olduğuna vurgu yapılmıştır. Rusya'nın askeri güce yalnızca ulusal çıkarları korumak için başvurulan diğer yollar etkisiz kaldığı takdirde başvurulacağı belirtilmiştir. Bu arada belgede Rus ekonomisinin 'rekabetçi olmadığı ve kaynak bağımlılığı yüzünden' istikrar sağlayamadığı ifade edilmiştir. Ekonominin dış ekonomi çevresindeki koşullardan etkileniyor olmasının da işleri kolaylaştırmadığı söyleyen belgede, küresel ve bölgesel krizler ile hukukun kötüye kullanımının ekonomi üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı, bunun da gelecekte su ve biyolojik kaynakları tehlikeye atacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda Rus hükümetinin gerekli önlemleri almaya hazırlandığı ifade edilen belgede, Ekonomik tehlikelere göğüs germek için hükümetin toplumsal ve ekonomik politikayı hayata geçireceği, bu politika kapsamında da mali sistemi güçlendirmek ve rublenin istikrarlı hareket etmesinin sağlanması planlanmıştır. Ayrıca başta tarım olmak üzere dışarıdan satın alınan ürünlerin ülkede üretilmesi kararlaştırılmıştır. Doğu Avrupa'ya yakın bölgedeki Kalingrad Bölgesinde tarımsal araştırma ve üretimin destekleneceği dillendirilmiştir. Rusya'nın Çin, Hindistan, Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için yeni planlar yapılması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹³

ABD-Türkiye-Rusya ilişkilerinde Rusya suni gündemlerle iç politikaya yönelik adımlar atmaya tercih etmektedir. Rus toplumunun ekonomik krizin tetikleyeceği bir tepki vermesi olasılığına karşın ülkede vatanseverlik ve dış düşman tehdidi vurgusu önem kazanmıştır. Rusya, 2000'li yıllarda AB ve ABD ile kurduğu ilişkilerin çoğunu son 1 yılda geri kaybetmiştir. Rusya'nın bu kayıpları Avrasya Ekonomi Birliği'ni de tehlikeye atmıştır. Bu kayıplar sonrasında bölgede ABD ve Türkiye'ye etki alanları açılmıştır. Rusya eski Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un "*Rusya, Türkiye ile sürtüşürse kaybeden kendisi olur*" sözüne rağmen her iki ülkenin de Avrasya'da kısa vadede önemli kayıplar yaşayacağı öngörülmektedir. Rusya, 2000-2015 yılları arasında elde ettiği ekonomik güç ile Dünyada tek kutuplu bir düzene izin vermeyeceğini açıklamışsa da ekonomisinin kırılganlığı ve bağımlılığı planlanamayan sonuçlar doğurmuştur. ABD'nin dünya üzerindeki petrol yataklarının %80'ini kontrol ettiği, Çin'in ekonomik anlamda ABD'ye bağımlı hali düşünüldüğünde Rusya'nın dayanak noktaları olan petrol ve doğalgazın para etmemesini doğal karşılamak lazımdır. Rusya petrolde varil fiyatındaki 1 Dolar düşüşte döviz girdileri yaklaşık 2 Milyar dolar azalmaktadır. Rusya'nın Suriye operasyonlarında 2011 yılından itibaren düşüşe geçen petrol fiyatlarını yeniden yükseltmek amacı da vardır. Ortadoğu'da oluşan krize bağlı olarak bölgede üretilen ham petrolün dünyaya ulaşımını sağlayacak yeni petrol boru hatlarının yapımının ve mevcut boru hatlarının Akdeniz limanlarına ulaşımını güçleştirilmesi petrol fiyat-

113 Rusya'nın 2020 Güvenlik Strateji Belgesi için bakınız: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/18iXkR8XLAtxeilX7JK3XXy6YoAsHD5v.pdf> (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2015).

larını artıracığına dair öngörüler şimdilik başarılı olmamıştır.

Rusya'da bir sonraki devlet başkanlığı seçimi Mart 2018 yılında yapılacaktır. Putin ve diğer yöneticilerin 2018 yılına kadar halkın refah düzeyine olumlu/olumsuz katkıları iktidarı da değiştirebilir. Putin ve diğer yöneticiler siyasette sıkça uygulanan Rusların ebedi düşmanlarına karşı toptan mücadeleyi propaganda etmektedir. Rusya'nın Türkiye ile kriz hali yaşaması ilk başlarda Rus yönetimi açısından olumlu olmuşsa da zamanla yıllardır oluşturulan Rus-Türk toplumu arasındaki dostluk ve akrabalık ilişkileri etkisini göstermiş ve itirazlar başlamıştır.

24 Kasım uçak krizi sonrasında Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin gelişim sürecine dair üç senaryo vardır. Bu senaryolardan en olumsuzunu iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların derinleşerek, tüm ekonomik işbirliğinin sonlandırılmasıdır. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesi halinde iki ülkenin geleneksel rakip olduğu Güney Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya bölgelerinde ihtilaflar artacaktır. Rusya ve Türkiye'nin potansiyel problemli bölgeleri Kuzey Kafkasya, Rusya'nın Müslüman bölgeleri, Türkiye'nin Güneydoğu bölgelerinde karşılıklı güç savaşları başlayacaktır. Rusya'nın Kürt ayrılıkçılara destek olması gündeme gelecektir. Buna cevaben Türkiye'nin de Kuzey Kafkasya'da Çeçen direniş hareketine destek olması beklenebilir. İki ülkenin düşmanlığı kendi içişlerindeki etnik sorunlara da yansıtacaktır. Böyle bir duruma girilmesi halinde bunun dönüşü kolay olmayacaktır. Her iki ülke de birbirine azami derecede zarar verebilecek her türlü politik tavrı içerisinde bulunacaktır. Bu anlaşmazlıkların en tepe noktası Suriye, Irak veya Kafkasya'da askeri ihtilaflar olacaktır. İki ülke arasındaki ihtilafların artması sonuç itibarıyla savaş durumuna neden olacak ve barışma şartları da yine savaş sonrası barış biçiminde teşekkül edecektir.

Rusya-Türkiye arasında gelişebilecek ikinci senaryoda ise uzun bir anlaşmazlık ve ihtilaf döneminden sonra ekonomik ilişkilerle başlayan yeni bir yakınlaşma oluşacaktır. Böyle bir senaryo tam olarak iki ülke liderlerinin kendilerince yapacakları stratejik analizlere ve sağduyulu davranmalarına bağlıdır. Eğer Erdoğan ve Putin karşılıklı ilişkilerin fayda/zararlarını objektif biçimde değerlendirilirse karşılıklı adım atma konusunda farklı yolları deneyebilirler. Rusya-Türkiye ilişkilerinde bu senaryonun daha gerçekçi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu politika için her iki ülkeye de zaman lazımdır. Çünkü şu anda duygusal tepkiler verilmekte ve düşmanlığı körükleyen ifadeler söylenebilmektedir. Her iki tarafta da olayın sıcaklığı kaybolduktan sonra çözüme yönelik adımlar atılacaktır. Rusya-Türkiye ilişkilerinde en zor dönemeç Putin'in dile getirdiği özür meselesidir. Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesi mevzusu iki ülke ilişkilerinde engel teşkil edecektir. Putin ve Erdoğan arasında yakın zamanda görüşme yapılmayacağı bilinmektedir. İki ülke dışişleri bakanlarının yaptığı görüşmelerin de büyük ihtimalle çok faydalı olmayacağı düşünülmektedir. Fakat iki

ülkenin emektar politikacılarının devreye girip gayri resmi görüşmelerde bulunmaları havayı tersine çevirebilir.

Rusya-Türkiye ilişkilerinde üçüncü senaryo ise bir başka üçüncü tarafın devreye girmesiyle barış ortamının oluşturulmasıdır. Birleşmiş Milletlerin aracılığı bu durumda fayda sağlamayacaktır. ABD açısından bakıldığında ise zaten Rusya-Türkiye arasında oluşacak barış hali faydalı bir politika değildir. Rusya-Türkiye arasında aracılık rolü üstlenebileceği düşünülen F. Holland ve A. Merkel'in Erdoğan'a yakın politikacılar olmaması dezavantaj oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB ile karışık ilişkileri mevcuttur. Böyle bir aracılık Türkiye açısından da faydalı olmayacaktır. Çin'in iki tarafa da yakın olması aracılık rolünü üstlenebilecek taraf olarak gündeme gelebilir. Çünkü teorik olarak Türkiye'nin ŞİÖ'ye adaylık niyeti Çin'in aracılığını kabul edilebilir hale getirmiştir. Fakat Türkiye'nin Çin'le ilişkileri de karmaşık durumdadır. Çin haricinde hem Moskova hem de Ankara ile iyi ilişkileri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın aracılığı da gündeme gelebilir. Bu üç ülkenin devlet başkanları Türkiye-Rusya arabuluculuğuna hazır olduklarını ilan etmişlerdir. Bu ülkeler arasında en akıllıca rolü Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev üstlenebilir. Nazarbayev, uçak krizi sonrasında birkaç defa hem Erdoğan'la hem Putin'le konuşmuştur. Nazarbayev'in Putin'le yaptığı konuşmaya dair bir resmi açıklama bulunmamaktadır. Fakat liderler arasındaki samimiyet ve irtibat bu tür konuşmaların yapıldığına dair tahminleri güçlendirmektedir. Nazarbayev uçak krizi sonrasında Rus-Türk resmi bir heyetin kurulmasını ve bu heyetin uçak düşürme olayının sebeplerinin incelenmesini teklif etmiştir. Bu heyetin yapacağı hızlı bir soruşturma ile suçluların ve hataların tespitini ve ilişkileri yeniden şekillendirmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Nazarbayev'in son açıklamasında Rus bombardıman uçağının Türkiye'ye saldırmadığını, Türkiye tarafında vurulmadığını fakat bu olayın oluşmasının sebeplerinin gerçekçi biçimde araştırılması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁴ Rusya'da Türkiye'nin Nazarbayev'in arabuluculuğunu kabul edip etmemesine dair şüpheler vardır. Tüm bu olanlar ölçüsünde Rusya ve Türkiye arasında yeni krizlerin ortaya çıkması mümkündür. Çünkü iki ülke arasında Suriye ile ilgili fikir ayrılıkları derinleşmektedir. Rusya-Türkiye arasında Suriye'de yeni bir çatışma ortamının oluşması istenmeyen sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin sorumlu davranması gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde Türk-Rus ilişkileri bir taraftan tarihten beri görülmedik derecede gelişme dönemleri yaşarken, diğer taraftan stratejik ve bölgesel

¹¹⁴ Nazarbayev prizval rassledovat kruşeniye rossiyskogo SU-24, http://news.rambler.ru/world/32076206/?track=latest_newslist (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).

politikalar karşısında sergiledikleri farklı yaklaşımlar nedeniyle birtakım meydan okumalar ve sınamalarla da karşı karşıya kalmıştır. İki ülke arasında en son meydana gelen Uçak krizi, Türkiye-Rusya ilişkileri açısından birçok şeyi ortaya çıkardı. İki ülke arasında yaşanan krizler ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini gerektiren bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Rusya'nın hızlı bir şekilde Türkiye'nin ihracat kalemine, turizm sektörüne, Rusya'daki Türk yatırımlarına karşı harekete geçerek kendisi için doğacak zarara rağmen Türk ekonomisine darbe vurmaya çalışması "*karşılıklı bağımlılık esasının*" iki ülke tarafından farklı değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Nitekim Türk tarafının tahminlerinin aksine Rusya, bu esası kolaylıkla göz ardı edilebileceğini göstermiştir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık esasına güvenip ilişkilere yön verilemeyeceği anlaşılmıştır. Neticede alternatifler üretilerek Rusya'ya bağımlılığın azaltılması, Rusya'ya karşı dengelerin sağlanması, böylece Rusya'nın Türkiye'ye karşı kozlarının zayıflatılması elzem hale gelmiştir. Rusya'nın aldığı tedbir ve yaptırım kararları, yönelttiği suçlamalar, geliştirdiği orantısız tepkiler karşısında Türkiye'nin Rusya'nın aksine ortaya koyduğu aklıselim yaklaşımı sürdürmesi, Türk devletinin egemenlik haklarının ihlaline karşı bir cevabı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Bayır Bucak'taki Türkmen varlığına karşı Rusya'nın yarattığı tehdidin, doğrudan Türkiye'nin tarihsel sorumluluğuna ve ulusal güvenliğine yöneltilmiş bir tehdit olduğu anlaşılmaktadır.

Rusya, her ne kadar Ortadoğu'daki askeri üslerini kaybetmek istemiyor ve Suriye'deki yeni oluşumda söz sahibi olmak istiyorsa da Türkiye de sınıra sahip olduğu bu ülkede ulusal güvenliğine tehdit oluşturacak gelişmelere karşı duyarlı davranmaktadır. Dış politikadaki görüş farklılıklarının ülkelerin birbirine yönelik tehditkâr politikalara dönüştürülmemesi gerekmektedir. Barışın tesisi ve istikrarın korunması açısından tarihi, etnik ve kültürel bağlar ile coğrafi konumlarından dolayı Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler sadece kendileri açısından değil, bölgede geniş çaplı ilişki içerisinde oldukları diğer ülkeler için de çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yay. İstanbul, 2004.
- ARALOV, Semion İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (çev. Hasan Ali Ediz), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- ARAS, Tefrik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yay, İstanbul, 2003
- ATAÖV, Türkkaya, *ABD, NATO, Türkiye*, Ankara, 1968.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarih*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983.
- ASLAN, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yay, Ankara, 1997.
- BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara, 2001.
- BAZOĞLU, Sezer Duygu, "Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", *Turkish Studies*, Cilt: I, Sayı.1, 2000.
- БЕЛОВА, Е.В, *Разведывательная деятельность российских дипломатов в период русско-турецких войн*, Отечественная османистика и туркология: итоги и перспективы: Доклады и сообщения международного научно-практического семинара проведенного в рамках II Евразийского научного форума Казань: Intelpress+, Москва, 2 июля 2009.
- BİLGE, A. Suat, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 1992.
- БОГАТУРОВ, А.-Д, АБЕРКОВ В.В, *История международных отношений 1945-2008*, Аспект пресс, Москва, 2010.
- СААКЯН, Р.Г, *Из истории советско-турецких отношений. (1928-1929 гг)*, Известия Академии Наук Армянской СССР. Но2. г., Общественные науки, 1960, s.26.
- CEBESOV, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇELİKPALA, Mitat, "1990'lerden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı.1, 2007.
- СЕРГЕЕВНА, Б.Н, *Роль и место черноморского региона во внешней политике турецкой республики на современном этапе*, ФГБОУ ВПО "Дипломаическая Академия МИД России" Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук, Москва, 2015.
- СОТНИЧЕНКО, А.А, *Пролог "Холодной войны" турецко-светские противоречия в 1945-1950 гг. в условиях формирования ялтинской системы международных отношений*, Журнал - Труды исторического факультета Санкт-Петербургского университета. Выпуск No.2, 2010.
- DEMİR, İsmail, "Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: XXI, Sayı:2, 2014, (190-192)
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul, 2003.
- DOSTER, Barış, "Arap Baharı Özelinde Rusya'nın Suriye Politikası", *Arap Baharı ve Suriye*, (Ed. Barış Adıbelli), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- DOĞANAY, Rahmi, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 2, 2009, (279-298).
- GEGİLİLİ, Ali, *Yükseliş ve Düşüş (1945-1973)*, Altın Kitap Yayınevi, İstanbul, 1981.
- GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1998.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

- GÜRÜN, Kamuran, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.
- GÜRÜN, Kamuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1986.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yay, İstanbul 2006.
- İMANBEYLİ, Vügar, “Uçak Kriz ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, *SETA Perspektif*, Sayı:119, 2015.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 1992.
- İŞYAR, Ömer Göksel, “Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri”, *İ.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, No:29, 2003.
- KARADAĞ, Raif, *Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar*, 3.Baskı, Emre Yay. İstanbul 2004.
- KELEŞ, Erdoğan, “Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel’e Göre İstanbul’a En Kısa Yol)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2009.
- KINIKLIOĞLU, Suat- Valeriy Morkva, “An Anatomy of Turkish-Russian Relations”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: VII, Sayı: 4, 2007.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi Kuzeyden Gelen Tehdit*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986.
- КОЛОБОВ О.А, А.А КОРНИЛОВ, Ф. ОЗБАЙ, *Современные турецко-российские отношения: проблемы сотрудничества и перспективы развития*, Нижний Новгород Стамбул, ИСИ НГУ, 2004.
- KORKUT, Refik, *Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966.
- KUMKALE, Tamer, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, TTK Yay, Ankara, 1991.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, TTK Yay, Ankara, 1948.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798–1919)*, TTK Yay, Ankara, 2011.
- МАКАРОВ, В, *Петербуржцы о турцы*, Россия ххI век, Консул No.3 (30), 2012.
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı*, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 1993.
- MİKAİL, Elnur Hasan, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- МУСАЕВА, С.И-ХАЛИМБЕКОВА Э.Р, “Османская империя и политика европейских государств во второй половине XVIII в.”, *Дагестанский государственный университет ИЗВЕСТИЯ ДГПУ*, No.1, 2015.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1974.
- OLSON, Robert, *Türkiye’nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979-2001*, (çev. Süleyman Elik), Orient Yayını, Ankara, 2005.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yay, İstanbul, 2004.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayını, Cilt: I, İstanbul, 2002.
- ORTAYLI, İlber, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 1992.
- ÖNDEŞ, Osman, *II. Dünya Savaşı (1939-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yay, İstanbul, 1974.
- PANİN, Leonid Panin ve Kuçin, Nikolay, “Kurdîy Reşayut Vse”, *Kommersant Vlast*, Cilt: VII, Sayı.308, 1999.
- POTSKHVERİYE, Boris B., “1920-1930’lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

- SANDER, Oral, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 427, Ankara, 1979, (149-154)
- SARAY, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul, 1990.
- SARAY, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, MEB Yayınevi, İstanbul, 1998.
- SEYİDOĞLU, Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*, TTK Yay, Ankara, 1991.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları 1922–1923*, TTK Yay. C.I, Ankara, 1990.
- ŞİMŞİR, Bilal N., “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu*, Ankara, 1992.
- TAŞHAN, Seyfi, *Türkiye'nin Savunması İçinde Türkiye'nin Tehdit Algılamaları*, Dış Politika Enstitüsü Yay, Ankara, 1987.
- TÜRK, Atilla, “İslam Komünizmleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: XXI, S.65, Mayıs 1989.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay, Cilt: IV, Ankara, 2011.
- WEİSBAND, Edward, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yay, İstanbul, 2002.
- YERESİMOS, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1979.
- YILMAZ, Salih, *Rusya Neden Suriye'de?*, Yazar Yayınları, Ankara 2016, 351 s.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1945, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1948, s. 3.

WEB Kaynakçası

1. İvanov: Rossiya vvodit v Siriyu voyska v natsionalnih interesah, http://www.mk.ru/politics/2015/09/30/ivanov_rossiya-vvodit-v-siriyu-voyska-v-natsionalnykh-interesakh.html (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).
2. Nazarbayev prizval rassledovat kruşeniye rossiyskogo SU-24, http://news.rambler.ru/world/32076206/?track=latest_newslist (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).
3. Putin'in basın toplantısındaki konuşmasının tamamı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=ZpAl1oQoFno> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).
4. Putin'in Rusya Federal Meclis üyelerine yaptığı konuşma için bkz. <http://tr.sputniknews.com/rusya/20151203/1019440722/putin-federal-meclis.html> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2015).
5. Putin'in “Valday” kulübünde yaptığı konuşma için bkz. video. <http://rusevik.ru/news/326941> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2015).
6. Rusya'nın 3 şartı var. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/447673/Rusya_nin_3_sarti_var.html (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2015).
7. Rusya'nın 2020 Güvenlik Strateji Belgesi için bakınız: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/18iXkR8XLatxeilX7JK3XXy6YOAsHD5v.pdf> (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2015).